

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова
(повне найменування вищого навчального закладу)

Факультет психології та соціальної роботи
(повне найменування інституту/факультету)

кафедра практичної та клінічної психології
(повна назва кафедри)

Кваліфікаційна робота

на здобуття ступеня вищої освіти «магістр»

на тему: **«Психологічний аспект адаптації підлітків у різних соціальних групах». "Psychological aspects of adaptation of adolescents in different social groups".**

Виконала: студентка заочної форми навчання
спеціальності 053 Психологія

Освітня програма «Психологія»

Максюта Катерина Іванівна

Керівник: канд.психолог. наук, доц. Юнг Н.В.

Рецензент: канд.психолог.наук,доц.Цибух Л.М.

Рекомендовано до захисту:
Протокол засідання кафедри
№ _____ від _____ 202__ р.

Завідувач кафедри

(підпис)

(ПШ)

Захищено на засіданні ЕК № _
протокол № _ від _____ 202__ р.

Оцінка _____ / _____
_____ / _____

(за національною шкалою, шкалою
ECTS, бали)

Голова ДЕК

(підпис)

(ПШ)

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. Теоретичний аспект соціальної адаптації підлітків, визначенні поняття соціуму.....	8
1.1. Визначення поняття соціуму та його структури. Соціальна адаптація підлітка.....	8
1.2. Вплив шкільного виховання та середовища у формуванні особистості підлітка.....	16
1.3. Вплив соціальних мереж на формування особистості підлітка. Соціалізація підлітків через мережу Інтернет.....	25
Висновки до 1 розділу.....	32
РОЗДІЛ 2. Колектив, як фактор соціалізації особистості підлітка.....	34
2.1. Вплив колективу на особистість підлітка. Методики впливу соціуму на особистість підлітка.....	34
2.2. Педагогічні умови, що сприяють формуванню культури взаємовідносин підлітків. Змістова структура культури міжособистісних взаємин старших підлітків.....	41
Висновки до 2 розділу.....	48
РОЗДІЛ 3. Емпіричне дослідження впливу типу родини на соціалізацію підлітка.....	50
3.1. Методи і методики дослідження особливостей соціалізації підлітків у різних типах сімей.	50
3.2. Організація та методи дослідження впливу страхів на соціалізацію підлітків.....	55
3.3. Основні напрямки та форми діяльності психолога з підлітками з питань проблематики порушень соціалізації.....	62
Висновки до 3 розділу.....	68
ВИСНОВКИ.....	70

ВСТУП

Актуальність теми. Підлітковий вік – період криз. У цьому віці вирішуються глобальні проблеми: криза ідентичності (схильність до депресії та суїцидальної поведінки), криза авторитету, страх перед ролями, гормональний дисонанс, таким чином, з часом, результатом є емоційний і соціально-психологічний стрес.

Підлітковий вік – це без перебільшення один із найважливіших періодів становлення характеру людини. У цей період людина розвиває нові форми, такі як Я, Я-образ, самосвідомість, світогляд, важливі ідеї та інші важливі аспекти самовираження, характеристики молоді. Як і в будь-який інший період в підлітковому віці на формування характеру та особистості великий вплив має соціальне середовище в якому дитина росте і живе.

Якщо в малолітньому віці, коло спілкування дитини, обмежується лише батьками та вузьким родинним колом, то підлітковий вік – це той етап життя, коли до формування особистості, окрім батьків та родичів, підключаються сторонні люди, які в тому чи в іншому вигляді, впливають на формування особистості підлітка.

Особистість підлітка перебуває в процесі соціалізації, під впливом різних факторів, якими є, насамперед, особливості виховання та вільного часу в сім'ї, ставлення до чогось, пріоритети, установки, цінності, наявність неформальної обстановки (час вільний від навчання), шкільне оточення.

З одного боку, державні та громадські інститути безпосередньо впливають на особистість підлітка, формуючи її ціннісні орієнтації та установки. З іншого боку, ці ж установи створюють певні можливості для розвитку особистості підлітків у вільний час.

Саме соціум своїм потенціалом забезпечує задоволення базових бажань підлітка, його потреби в безпеці та допомоги при необхідності у вирішенні різного роду проблем.

Взаємодіючи з суспільством і спілкуючись з людьми, підліток набуває не тільки індивідуальний досвід, на основі якого формуються індивідуальні риси та особливості, а й засвоює соціальний досвід, який стає найважливішою складовою її духовного багатства та розвитку.

Ідейно-моральна спільність найближчого соціального оточення забезпечує умови для розвитку і формування всебічно розвиненої особистості. Рівень розвитку суспільства визначає кількісний і якісний зміст потреб і спрямованості, соціальну і духовну цінність людини.

На думку Е. Еріксона, у ранньому дитинстві процеси ідентифікації з батьками та важливими родичами закладають основу успішного формування ідентичності. Тому сім'я є одним із важливих чинників успішного усвідомлення соціальної ідентичності, вплив якої відчуває насамперед дитина.

Соціальне середовище може впливати на підлітка, як позитивно, і негативно. Ступінь впливу соціального середовища залежить від авторитету оточуючих та самого підлітка.

Домінанту сучасної соціально-педагогічної парадигми складає інтеграція зусиль, засобів і можливостей різноманітних державних та неурядових організацій на всіх рівнях, зокрема й на рівні територіальної громади, з метою проведення соціально-педагогічної роботи з підлітками, сприяння їх активній участі в суспільному житті.

Соціалізація – один із найважливіших етапів у житті людини. Процес активного розвитку особистості, не втрачаючи своєї актуальності, набуває в сучасну епоху специфічних рис, які включають ускладнення критеріїв соціальної зрілості, трансформацію інститутів соціалізації та зміну форм виховання.

Формування особистості індивіда-підлітка та його окремих структурних компонентів, особливо самооцінки як складової образу «Я», не

можна розглядати окремо від суспільства, в якому він живе, і системи відносин, у яких він існує в тому числі. Самооцінка підлітка не задана спочатку, а багато в чому залежить від того, в якому середовищі виховується підліток, як його оцінюють однолітки, і успішності його діяльності. Підліток у своїй діяльності прагне до результатів, які підвищують його самооцінку і сприяють її зміцненню.

Специфіка розвитку підлітка у тому, що він входить у нову систему відносин і спілкування зі старшими людьми, займаючи у тому числі нове місце, виконуючи нові функції, які найчастіше зумовлені середовищем і соціумом.

Набуття підлітком соціального досвіду залежить від того, які міжособистісні відносини складаються в співтоваристві однолітків, у всіх конкретних малих групах, до яких він входить, це, в свою чергу, підкреслює важливу роль соціального середовища в розвитку особистості підлітка та його соціалізації.

Сучасна наука розглядає суспільство, як сукупність усіх соціальних процесів, завдяки яким підліток інтегрується і відтворює систему знань, принципів і цінностей, які виявляють такі характеристики його поведінки, як самостійність, ініціатива, прийняття певного обсягу відповідальності.

Особистість підлітка та соціум – дві категорії, встановлення яких, дозволяє поглянути на зазначені питання принаймні з двох позицій. Перший – інтегративний – підліток у соціумі. Закономірності його входження в соціальну сферу і його відсутність - іншими словами, розгляд механізмів і явищ соціалізації.

Друга позиція – сепаративна. У своєму трактуванні вже підкреслює, не загальне, а особливе, де підлітку певною мірою протиставляється решта соціального світу – й у першу чергу світ дорослих. Ця позиція ґрунтується на таких процесах психічного розвитку як індивідуалізація та ідентифікація.

Провідним видом діяльності підліткового віку є міжособистісне спілкування з дорослими і ровесниками, суспільно корисна праця і

навчання, що позитивно позначається на розвитку психіки та особистості загалом. Міжособистісне спілкування підлітка реалізується у спілкуванні з дорослими та ровесниками. У спілкуванні з дорослими підліток засвоює суспільно значущі критерії оцінок, цілі та мотиви поведінки, способи аналізу навколишньої дійсності і способи дій, то спілкування з ровесниками є своєрідним випробуванням себе у сфері особистісної, зокрема специфічної моральної, проблематики. У спілкуванні з дорослими підліток завжди перебуває в позиції молодшого, певною мірою підкореного, а за таких умов не всі моральноетичні норми можуть бути ним засвоєні та апробовані. І лише в стосунках з ровесниками він рівноправний, виконуючи ролі організатора та виконавця, приятеля і суперника, друга.

Крім цього, важливою проблематикою в світі ролі соціуму у формуванні особистості підлітка є вплив на особистість інтернету та соціальних мереж, які, нажаль, майже витісняють класичне спілкування та соціалізацію, замінюючи або значно витісняючи класичне спілкування. Багато підлітків, формують свою особистість не за допомогою спілкування в школі або в колі друзів чи родини, а використовують різноманітні онлайн площадки, як для самовираження, так і для спілкування. Спостерігаючи за іншими індивідами в соціальних мережах, підліток формує свою особистість, або бажаючи бути схожим на якогось блогера, або бажаючи досягнути рівня його успіху або впізнаваності.

У зв'язку з викладеним, метою цього дослідження є вивчення ролі соціума у формуванні особистості підлітка з урахуванням впливу на особистість підлітка родинного середовища, колективу, школи та соціальних мереж.

В свою чергу, завданням дослідження є виявлення особливості розвитку особистості підлітка при впливі на нього сприятливого та несприятливого середовища, засобів масової інформації, соціальних мереж, вивчення та аналізування психологічних особливостей підлітків, що виявляються за сприятливих та несприятливих умов розвитку та виховання особистості.

Об'єктом дослідження є особистість підлітків віком 14-15 років.

Предметом дослідження є соціальне середовище, як чинник розвитку дитини в підлітковий період.

В дослідженні використовуються наступні методи, а саме: експеримент, бесіда, спостереження, методи опрацювання даних та статистичних досліджень, інтерпретаційні методи, теоретичний аналіз літератури та раніше напрацьованих матеріалів щодо проблематики дослідження.

Практичне значення роботи полягає в систематизуванні теоретичного матеріалу з проблематики дослідження, який може бути використаний при соціальному та психологічному супроводі підлітків особами, які вивчають цю проблему. Результати дослідження також можуть бути використані в роботі шкільних психологів щодо формування способів поведінки підлітків у різних життєвих ситуаціях та під дією різних соціальних факторів при організації навчально-виховного процесу, а також підвищення соціально-психологічної грамотності батьків.

Робота складається з: вступу, трьох розділів, восьми підрозділів на загальну кількість аркушів – 72 аркуша.

Розділ I. Теоретичний аспект соціальної адаптації підлітків, визначенні поняття соціуму.

1.1.Визначення поняття соціуму та його структури. Соціальна адаптація підлітка.

Зважаючи, на умови сучасного суспільства соціальну адаптацію підлітків, прийнято розглядати як один із найважливіших напрямів соціальної роботи, оскільки він зорієнтований на створення загалом сприятливих умов для соціального розвитку дитини підліткового віку.

В науковій літературі, в процесі дослідження соціальної адаптації сформувались різноманітні погляди на суть даного поняття.

По-перше, адаптація використовується для позначення процесу, при якому організм пристосовується до середовища, по-друге, адаптація використовується для позначення відносин рівноваги, яке встановлюється між індивідом і середовищем, по-третє, адаптацію розуміють як результат пристосувального процесу. [1]

Таким чином, соціальна адаптація розглядається як активне пристосування людини до умов оточення, в якому вона перебуває, шляхом засвоєння і прийняття цілей, цінностей, норм і стилів поведінки, прийнятих у суспільстві. Під категорією соціальної адаптації розуміється процес активного пристосування особистості до умов соціального середовища, тип взаємодії індивіда або соціальної групи із соціальним середовищем.

Суть процесу соціалізації полягає в тому, що особистість поступово засвоює соціальний досвід і використовує його для адаптації до соціуму. Труднощі, що виникають в процесі соціалізації у період ранньої юності пов'язують з трьома головними факторами:

- невідповідність між низьким соціальним статусом та високим рівнем претензій (бажанням прославитись), враховуючи їх вік;

- розбіжність між старими стилями виховання, зорієнтованим на те, що для батьків, діти завжди залишаються дітьми та новими потенційними можливостями підлітків, враховуючи психофізіологічне дозрівання;

- суперечність між посиленням на орієнтацію на незалежність та зростаючою залежністю від думок і поведінки ровесників[2].

Надзвичайна складність, багатофакторність та високий динамізм соціальної реальності створюють для суспільствознавців значні труднощі відносно пізнання сутності суспільства та його законів. Англійський фізик і соціолог Джон Бернал говорив: «Наука про суспільство – найскладніша з усіх наук. Суспільство зазнає впливу різноманітних факторів, воно надто рухливе, динамічне...».

Суспільство – це форма життєдіяльності людей, спосіб їх соціальної організації. Це система, що розвивається на основі об'єктивних соціальних законів.

Як тотожне використовується поняття «соціум». Соціум – це система суспільного співжиття людей. Соціум походить від латинського слова «соціо», що означає з'єднати, поєднати, розпочинати спільну працю. Звідси, первинне значення поняття «суспільство», що означає спільність, союз, співпраця.

Суспільство як сукупність всіх соціальних процесів вивчається багатьма суспільними дисциплінами: соціологією, антропологією, психологією, етнографією, мовознавством тощо. Соціальна філософія, що базується на принципі антропоцентризму, досліджує стан суспільства як цілісної системи, всезагальні закони та рушійні сили його функціонування та розвитку, його взаємозв'язок з природним середовищем, навколишнім світом в цілому.

Суспільство як соціальна реальність є вищою формою руху матеріального світу. Суспільство виникло внаслідок еволюції природи і з самого початку мало характерні риси.

Соціум - це поняття, яке використовується в соціології та інших суспільних науках для позначення спільноти людей або живих організмів,

які взаємодіють та утворюють певну структуру і організацію. Соціум може включати в себе різні рівні організації, від малих груп та спільнот до великих суспільств та цивілізацій [3].

Це поняття охоплює не лише соціальні взаємодії між людьми, але також і взаємодії з навколишнім середовищем, культурні цінності, норми, інституції та соціальні структури, що формують певний порядок і організацію суспільства.

Соціум впливає на наші життя, починаючи з нашого народження. На етапі соціалізації - процесу, у якому ми освоюємо соціальні норми та цінності - ми набуваємо ідентичності та ролей, які граємо в суспільстві. Сім'я, школа, друзі, медіа - всі вони впливають на формування наших думок, переконань і характеру.

Також соціум допомагає задовольняти потребу відчуття належності. Люди є соціальними істотами, і бажання бути частиною спільноти вбудоване у нашу природу. Взаємодія з іншими допомагає нам розкрити свій потенціал, розвиватись та вирішувати проблеми, що стикаються на нашому шляху.

Соціум - це невід'ємна частина нашого життя. Взаємодія та спілкування з іншими людьми формують нашу ідентичність, допомагають розкрити наш потенціал та покращити світ навколо нас.

У сучасній психологічній науці проблемі соціально-психологічної адаптації особистості присвячено значну кількість досліджень: Г. М. Андрєєвої, Г. О. Балла, Ф. Б. Березіна, О. І. Власової, В. П. Казаначєєва, І. К. Кряже-вої, С. М. Максимець, І. М. Матющенко, А. А. Налчаджяна, С. І. Розума, О. Г. Солодухової, Л. Д. Столяренко та ін., де соціально-психологічна адаптація розглядається як досягнення динамічної рівноваги людини, що вперше входить у нове соціальне середовище. Глибшим є розуміння соціально-психологічної адаптації як процесу пристосування людини до умов життєдіяльності в групі, тобто процес пристосування індивіда до групових норм і соціальної групи до окремого індивіда [4].

При цьому виробляються зразки мислення й поведінки, які відображають систему цілей, цінностей і норм певного колективу, набуваються, закріплюються й розвиваються уміння і навички міжособистісного спілкування в цьому колективі. Успішна соціально-психологічна адаптація сприяє ефективній діяльності, розвитку колективу, особистісному зростанню людини, а також створенню сприятливих умов для самоствердження та самоактуалізації особистості.

Для визначення рівня соціально-психологічної адаптованості дитини, тобто рівня її фактичного пристосування до колективу при зміні умов навчання, необхідно чітко визначити і дослідити показники цієї адаптованості. Як показники соціально-психологічної адаптації в психолого-педагогічній літературі розглядаються: успішність навчання та поведінки, задовільне загальне самопочуття дитини, відсутність ознак перевтоми, активність у навчальній і позанавчальній діяльності, відсутність невротичних проявів (тривожності, агресивності), достатній рівень мотивації, адекватна самооцінка, задоволеність взаєностосунками з вчителями та однолітками, позитивний соціометричний статус у групі [5].

Щодо соціальної структури соціуму, то визначаючи це поняття, варто звернути увагу, що соціальна структура суспільства — це сукупність взаємозалежних та взаємодіючих соціальних спільностей та груп, соціальних інститутів, соціальних статусів та відносин між ними. Усі елементи соціальної структури взаємодіють як єдиний соціальний організм. Щоб наочно уявити всю складність і багатомірність соціальної структури, її умовно можна розділити на дві підсистеми: 1) соціальний склад суспільства; 2) інституційна структура суспільства.

Першим, хто вжив термін «соціальна структура», був Алексіс Токвіль. Пізніше Карл Маркс, Герберт Спенсер, Макс Вебер, Фердинанд Теніс та Еміль Дюркгейм багато в чому сприяли створенню структурної концепції у соціології.

Підлітки є критично важливими партнерами у досягненні сталого економічного та соціального розвитку та у визначенні новаторських

способів вирішення проблем, що стоять перед країнами та місцевими спільнотами.

Незважаючи на те, що нам здається, що підлітковий вік – це така даність, яка була в житті людини завжди, проте як окремий період життя він був виділений лише у другій половині XIX століття.

У той самий час у країнах дослідженнями підліткового віку займався психолог Гренвілл Стенлі Холл. Він запропонував визначення підліткового віку, що стало дуже популярним, як "вік бурі та натиску".

Західні дослідники стверджують, що тривалість підліткового віку від початку могла бути різною залежно від ступеня благополуччя суспільства, у якому відбувався розвиток дитини та людини. Чим благополучніше суспільство, тим триваліший підлітковий період, період дорослішання.

Крім благополуччя/неблагополуччя суспільства на формування особистості підлітка, також впливатимуть культурні особливості середовища, де підліток зростає. Існують такі суспільства, в яких підлітковий вік протікає з дуже малою кількістю конфліктів між батьками та дітьми, соціумом та власно підлітками. І навпаки, в інших суспільствах сепарація (відділення) підлітків від батьківської сім'ї відбувається через конфліктну, протестну поведінку з додаванням культурних особливостей певного середовища то соціуму[6].

В мінливому та транзитивному суспільстві, в якому не має стійкої структури, в якому важко проектувати власне майбутнє, в якому обрана професія може змінитися за кілька років, що відбувається з підлітком? Перший момент, на який звертає увагу також низка дослідників, - це те, що у підлітків перестала формуватися або може перестати формуватися потреба у жорсткій ідентичності як такого стійкого та незмінного образу "я". Ця ідея є досить спірною і потребує ретельних досліджень.

В сучасному суспільстві у підлітків можуть формуватися алгоритми та фрейми, підліток швидше освоює різні способи поведінки та різні ролі з метою збагачення та набуття такого великого репертуару ролей, яким він потім може користуватися у своєму житті.

Раніше, коли людина розвивалася і проживала свій підлітковий вік, результатом цього зазвичай ставало здобуття професії.

Підліток обирав собі вуз, або коледж чи технічне училище, далі він міг вибрати професію, і за цією професією людина працювала. Вважалося цінністю, що людина, обравши одну професію, працює у цій професії від моменту закінчення вузу – університету чи училища – і до пенсійного віку.

Зараз вимога сучасного суспільства полягає в тому, що необхідно швидко пристосовуватися і бути готовим поміняти свою професію, якщо в ній пропадає потреба.

Спочатку у суспільстві ряд проявів підліткового віку сприймалися як негативні та потребували регулювання. Конфліктна поведінка та протестна поведінка підлітка у відносинах із батьками сприймалася як негативна. У той же час Пітер Хілл показав у своїх дослідженнях, що саме конфліктна поведінка з батьками, допомагає підлітку сформувати навичку прийняття рішення, навичку організації свого життя в ситуації множинного вибору.

Проаналізувавши особливості розвитку соціальної компетентності підлітків, можливо прийти до висновків про характерні риси соціально компетентного підлітка. Відтак, характерні риси соціально компетентного підлітка – це наявність свідомої та оптимальної для віку соціальної поведінки; достатній рівень вміння будувати партнерські стосунки, здатності до кооперації на рівноправній основі, продуктивно співпрацювати з однолітками, виконувати різні соціальні ролі і функції в колективі, проявляти ініціативу тощо; сукупність знань, умінь та ціннісних орієнтацій, які зумовлюють доцільну поведінку особистості в соціальному середовищі, яка проявляється в достатньому рівні конформності; уміння пристосовуватися до вимог, які ставить життя; уміння проектувати стратегії свого життя з урахуванням інтересів та потреб різних соціальних груп, індивідуумів, у відповідності до соціальних норм і правил[8].

Процес адаптування підлітка в соціумі рознесений у часі. Справа в тому, що в його житті існують цілі етапи, коли він керується своїм, не переробленим ще, досвідом, тобто живе не своїм розумом, а чужим.

Спілкування з ровесниками сьогодні – значний чинник його психічного розвитку. Потреба близьких друзів особливо гостра, зростає прагнення відірватися від опіки дорослих, замінивши її такими зрозумілими та цікавими взаєминами зі своїми однолітками. Так вони знаходять спільні інтереси, завдяки яким намагаються розібратися у своїх почуттях, емоціях, відчуттях, переживаннях, позбутися нарешті почуття самотності.

На етапі дорослішання кожен підліток вирішує такі важливі для нього проблеми, як: бажання бути зрозумілим і прийнятим, захистити власну гідність, набути якості дорослої людини через наслідування більш дорослих друзів, утвердити власні переваги, набути досвіду спілкування з протилежною статтю, та багато іншого. Так здійснюється соціальна адаптація підлітка та становлення у новому йому суспільстві.

Зараз підлітку важливо бути не таким, як усі, йому постійно хочеться виділятися з натовпу. І робити це може будь-якими способами. Складна спіраль соціального та психічного розвитку на цей період має призвести до соціальної зрілості, що, на жаль, відбувається не з усіма.

Справа в тому, що досвід взаємини підлітка з діючими в суспільстві нормами та правилами нерідко драматичний. І подолати цей складний період життя для маленької людини вдається далеко не завжди. Необхідна підтримка, розуміння, допомога, надана вчасно та грамотно.

Вимоги до навколишнього середовища підлітка відіграють значну роль у фізичному і психоемоційному розвитку. Навколишнє середовище є рушійною силою становлення і розвитку. Вона сприяє формуванню різнобічних здібностей зростаючого організму, суб'єктивних якостей дошкільника, позначає його індивідуальність, стимулює різні види активності, створює сприятливий психологічний клімат в групі, активізує «самостійність», створюючи реальні і різноманітні умови для її прояву.

Щоб визначити зміст і сутність предметно-розвивального середовища необхідно розглянути поняття: «середовище», «розвиваюче середовище» і «предметно-розвиваюче середовище».

В контексті цього, соціальна адаптація - визначається як активне пристосування підлітка до умов соціального середовища (оточення, в якому він перебуває), шляхом засвоєння і прийняття цілей, цінностей, норм і стилів поведінки, прийнятих у суспільстві[21].

Соціалізація - процес, завдяки якому підліток набуває знань, цінностей, соціальних навичок і соціальної чуттєвості, які дозволяють йому інтегруватись у суспільство і поводитись там адаптивно.

1.2. Вплив шкільного виховання та середовища у формуванні особистості підлітка.

Освітній процес – явище багатогранне, і винятковість ролі школи є не тільки у формуванні певної бази знань, а й у вихованні основних людських якостей і навчанні основам соціального поведінки.

Аналіз сучасного педагогічного процесу показує, що потреба учнів підліткового віку у сприятливому довірчому спілкуванні з дорослими рідко буває задоволена. Ця обставина веде до формування підвищеної тривожності, розвитку почуття невпевненості в собі, пов'язаного з неадекватною та нестійкою самооцінкою, зі складнощами в особистому розвитку, у встановленні міжособистісних контактів.

У результаті порушення міжособистісної взаємодії між вчителями та підлітками, формується смисловий бар'єр, що проявляється у дитини в конфліктності, грубості та негативізмі по відношенню до дорослих. Підліток не може руйнувати його самостійно. Для цього він не володіє настільки високим рівнем рефлексивності, щоб проаналізувати ситуацію, що склалася. Тут все залежить від учителя. Розвиток особистості підлітка в системі навчання передбачає опору не тільки на сторони його особистості, що вже сформувалися, а й на ті, які знаходяться ще в стадії дозрівання, на «зону найближчого розвитку» дитини[9].

На спілкуванні підлітка з педагогами слід особливо зупинитися, оскільки цей процес є, як передумовою відчуття підлітком себе як невдахи, а й самостійним, досить значним чинником, що впливає розвиток його особистості.

Спілкування може сприяти посиленню «Я» підлітка, якщо це сприятиме його самоствердження в очах однолітків. Це відбувається, якщо педагог виявляє повагу до почуттів та думок підлітка, не допускає ситуацій образи, глузування. В іншому випадку спілкування не тільки

послаблюватиме «Я» підлітка, а й може змусити його компенсувати почуття приниженості через агресивні дії щодо самих педагогів.

Вплив школи на соціалізацію особистості виявляється величезна, але далеко не завжди негативне. Саме за рахунок постійного існування у великому колективі однокласників, дитина вчиться знаходити спільну мову з усіма, він починає розуміти різноманіття людських характерів та інтересів. Психологи давно довели, що діти, які займаються на даму або дистанційно, мають величезні проблеми в плані соціалізації, з якими діти, які відвідують школу, не стикаються[10].

Ще один важливий позитивний нюанс впливу школи на особистість дитини — це формування в учнів нових інтересів. Сучасні навчальні заклади можуть похвалитися різноманітними секціями, театральними та спортивними гуртками. Беручи участь у всіх шкільних заходах, дитина розвивається, знаходить щось справді цікаве для себе. Іноді саме за рахунок грамотної роботи педагогів-організаторів, дитина визначається з бажаною професією, якої хоче присвятити своє життя.

Крім знань з предметів, у школі діти здобувають і певні погляди. Так, на позакласних заняттях педагог може прищепити своїм підопічним думка про негативності шкідливих звичок, про наслідки раннього сексу, про всі переваги здорового способу життя. Всі ці ідеї, викладені правильним чином, стають частиною світогляду підлітка, безпосередньо впливаючи на його майбутнє.

Впливає школа і на розвиток вольових якостей у дітей. Амбіційність, цілеспрямованість, активність — всі ці позитивні якості розвиваються на фоні правильної діяльності педагогів. Стимулюючи своїх учнів до постійного пізнання, до отримання нової інформації, викладач може домогтися того, що діти й життя продовжать проявляти амбітність та цілеспрямованість.

Роль шкільної середовища в розвитку особистості школярів підліткового віку важливий етап у житті, який часом дуже часто визначає життя і розвиток людини, безсумнівно, підлітковий вік. Під час цього

характерного віку можуть бути кілька періодів, які наближаються до вікового кризи. На виникнення даних періодів чинить вплив наступні фактори: стан підлітка в колективі дітей, взаємини з батьками, навчальна активність і успішність, ерудованість дитини, її творчі та інтелектуальні здібності, фізіологічний розвиток.

У молодшому шкільному віці головною діяльністю школяра становила навчальна робота. У підлітковому періоді навчальна роль змінюється на соціальну, на перше місце виходять взаємини з друзями, однокласниками, батьками. Саме ці взаємини із соціальним середовищем є головними в психічному розвитку дитини даного віку[11].

У підлітковому віці відбувається особливий інтерес людини до себе, починається самопізнання. Підліток прагне виглядати як дорослі товариші, всі його дії на увазі оточуючих, у однокласників, часом втрачає свою безпосередність: псевдовзрослість, награна незалежність і т. п. Часто у спілкуванні з батьками також відбуваються конфліктні ситуації.

У педагогічній теорії і практиці проблема розвитку особистості в умовах шкільного середовища є однією із складних і важливих проблем. Ця проблема розглядається такими науками: дитячої психологією, педагогічною психологією, соціологією, віковою фізіологією анатомією.

Педагогіка – це наука про закони виховання і освіти людини, вивчає закономірності успішної передачі соціального досвіду старшого покоління молодшому. Вона існує для того, щоб на практиці вказувати найбільш легкі шляхи досягнення педагогічних цілей та завдань, шляхи реалізації законів виховання і методик навчання.

Через передачу власного досвіду і досвіду попередніх поколінь підліткам, через виховання відбувається розвиток кожної дитини.

За класифікацією Ф. Дольто, основні причини невдач у підліток поділяються на три групи: соціальні причини (в основному у студентів з низьким або дуже високим рівнем доходу у батьків), психологічні причини (шкільні проблеми часто пов'язані з почуттям невпевненості в собі, почуття неповноцінності, які перенесені з дошкільного віку) та педагогічні причини

(не планомірна організація навчального процесу, некоректний стиль спілкування педагогічного персоналу тощо).

Розглянемо як впливає спілкування педагога з дитиною на розвиток його особистості. Якщо вчитель не допускає ситуацій образи дитини, виявляє шанобливе ставлення до дитини як особистості, з повагою ставиться до почуттів, висловів, думок, то все це веде до посилення власного «Я» підлітка, його утвердження серед однокласників. В іншому випадку може викликати почуття агресивності у відношенні самого вчителя, пониження статусу «Я» учня [13].

При переході з молодшої ланки в середню вчитель повинен будувати навчальні заняття по іншому, ніж в початкових класах, приділяти належну увагу формі самостійної роботи школяра, спонукати дитину мислити, обирати раціональні шляхи рішення задач, проводити самооцінку і взаємооцінку своїх знань. Такі форми проведення занять роблять їх більш дорослими у власних очах, підліток самостверджується, реалізується. В іншому разі, якщо в учнів немає такої діяльності в навчальному процесі, дитині стає не цікаво на заняттях, він відходить від школи, і тим самим потребу в самоствердженні не розвивається в повному обсязі.

Наступним чинником вплив шкільного середовища на розвиток особистості дитини є значимість навчальних навичок і знань. Реалізація якості освіти веде за собою підвищення мотивації підлітка до навчання, що, безсумнівно, позначається на її розвитку особистості, підвищення життєвого тону, активності учня в школі і життя, що сприяє створенню ситуації успіху, підвищення самооцінки підлітка. Все це залежить від досвіду, майстерності вчителя, його відносин із навчаючим[14].

Головні якості педагога повинні бути такими: справедливість, вимогливість, чуйність і уважність до дітей.

Розглянемо фактори, які можуть стати причинами шкільної неспішності в підлітковому віці:

— особливості навчання у середній ланці. Навчальна діяльність у даному періоді заснована на вміння самостійно мислити, ставити навчальні

цілі, розглядати різні способи рішення задач, намічати шляхи їх вирішення. Фактично деякі навчаються не готові виконувати ці функції.

— взаємини з педагогами. Переклад з початкової школи в середню – важливий момент і переломний момент у житті дитини, тому що здійснюється перехід до нових взаємин з дорослими, з вчителями. Для багатьох дітей перехід до кількох вчителів з різними характерами, рівнями вимогливості, різними стилями викладання, різними відносинами є досить складним.

— недостатня сформованість пізнавальних інтересів, які ускладнюють засвоєння матеріалу, ведуть до зниження якості навчання. За результатами анкетування, проведеного в школі, необхідно відзначити, що тільки близько половини п'ятикласників досягають до цього віку відповідного рівня розвитку мислення та інтелектуального розвитку. У них переважає наочно-образне мислення, а навички дії в розумі практично не сформовані.

— не слід забувати, що п'ятикласники – народ емоційний. Дуже часто шкільну дійсність вони сприймають через призму власних емоцій. Особисте ставлення до вчителя багато в чому визначає його ставлення до предмету. Для підлітків характерна нестійкість настрою, поведінки, ранимість.

— якщо дитина не зовсім на належному рівні опанував матеріал початкової школи, це відповідно позначиться на сприйнятті нового, що, звичайно ж, відіб'ється на його відставання в ході навчання. Звідси у свою чергу виникають всі проблеми в засвоєнні навчальної програми середньої ланки і подальше відставання у вивченні предметів.

— відносини між батьками в сім'ї і взаємовідносини сім'ї та школи.

Часто небажання, байдужість батьків до навчання підлітка, його успішності, навчальних досягнень або невдач веде до зниження цінності освіти дитини. Конфліктність батьків і педагогів веде до того, щоб підліток теж був залучений в яку-небудь ситуацію, відволікає його від основної діяльності – навчальної, він змушений оцінювати поведінку дорослих. Така

ж ситуація складається, якщо конфлікт розгорається усередині родини, відносини між батьками позначаються і на успішності дитини. Всі ці фактори є при ряді обставин причинами невдач неуспішності підлітка[15].

На розвиток особистості підлітка в шкільному середовищі також впливають його взаємини з педагогом. Нерідко зустрічаються випадки, коли взаєморозуміння між учителем і проростком встановлюється вкрай важко. Так, наприклад, якщо педагог вимагає від школяра не спізнюватися на свої уроки, а сам часто затримується і приходить в клас після дзвоника, то підліток з підвищеною імпульсивністю реагує на вимоги вчителя. На думку дітей в даній ситуації порушена справедливість. Нерідко підліток своє негативне ставлення до батьків переносить на педагогічний персонал.

У цьому випадку вчитель повинен зрозуміти і розпізнати таку ситуацію, і з властивим йому педагогічним тактом встановити довірчі та робочі стосунки з учнем.

Таким чином, у шкільному середовищі необхідно створити таку навчально-виховно-розвиваюче середовище, в якій буде активно розвиватися соціально-орієнтована гармонійно розвиває особистість підлітка. В освітньої середовищі повинні бути представлені сукупність навчальних, культурних, соціальних, спеціально організованих у школі психолого-педагогічних умов, в результаті взаємодії яких з індивідом відбувається становлення особистості.

У будь-якій школі метою навчально-виховної роботи має бути створення навчально-розвивального середовища для соціально-орієнтованої гармонійно розвиненої особистості. Навчально-виховної процес у школі, побудований на принципах варіативності та безперервності, повинен бути побудований таким чином, щоб в повному обсязі були реалізовані принципи особистісно-орієнтованої педагогіки. Для успішної реалізації поставлених завдань школою в даному напрямку необхідно постійно аналізувати свою діяльність, проводити аналіз якості та ступеня виконання поставлених виховних завдань. Постійно розглядати динаміку, проводити узагальнення та виявлення найбільш важливих і

потрібних на певному етапі сторін виховної діяльності. Проводити аналіз виконання розділів виховного плану[16].

Виховна робота у школі здійснюється безпосередньо через освіту. Але не менш важливе значення має позакласна і позашкільна робота. Форми виховної роботи для гармонійно розвиваючої особистості підлітка різноманітні.

Розповідаючи про вплив сучасної школи на підлітка, не варто забувати і про зворотний бік цього процесу. Багато батьків скаржаться на те, що їх дитина змінюється до невпізнання, і все через шкільного оточення. Якщо підліток потрапить не в кращу шкільну компанію, то його погляди на життя, які так ретельно плекали батьки, можуть сильно змінитися. Дітки з поганих компаній часто проявляють грубість, агресивність і озлобленість. Шкідливі звички також стають їхніми супутниками, і тільки спільна робота педагогів, а також батьків, допоможе впоратися з наслідками такого поганого впливу.

Якщо дитина раптово стає ізгоем у класі, це обов'язково негативно вплине на його характер, особистісні якості. Зазвичай такі діти воліють замкнутися в собі, не спілкуватися з однолітками та батьками. На тлі загальної нелюбові можуть розвинутися комплекси, депресії і навіть думки про суїцид. Тут тільки допомога завжди люблячих батьків допоможе впоратися з потоком навалилися проблем.

Конфлікти з вчителями також можуть негативно позначитися на самооцінці і успішність підлітка. Відчуваючи ненависть до викладача, школяр може повністю втратити учнівські амбіції, що негайно позначиться на його успішності.

Багато батьків, начитавшись про негативний вплив школи на дитину, віддають перевагу дистанційною формою навчання. Однак, незважаючи на можливі недоліки шкільного виховання, саме тут, в рамках класу відбувається важлива соціалізація дитини, яка в подальшому вплине на його амбітність і активність за життя[17].

До школи дитина вже приходять з якоюсь самооцінкою — вона у нього може бути дуже занижена через постійного приниження і невдоволення будинку, а може бути занадто завищена внаслідок безмежної любові батьків, ну, а може бути і цілком адекватною. Але у школі цей показник або зміцниться ще більше, або кардинально зміниться. Це залежить від:

Успішності дитини. При хорошій успішності самооцінка підвищується, причому може навіть стати дещо завищеною. Тоді дитина чекає виключно найвищих оцінок, і коли отримає менший результат, буде дивуватися, злитися і обурюватися лише тому, що його самооцінка злетіла занадто високо, і він не може визнати «поразка». При низькій успішності маленький чоловічок починає шукати в собі вади, категорично ставиться до себе, і його самооцінка може впасти, якщо батьки і вчитель не допоможуть йому впоратися з цим.

Подальшого ставлення до дитини батьків. Коли малюк приходять з поганою оцінкою або зауваженням, батьки можуть одними лише словами принизити малюка або підвищити його впевненість у собі. До будь-яких оцінок потрібно ставитися позитивно, навіть до невисоким, тому що в іншому випадку дитина буде боятися своїх батьків і буде приховувати свої успіхи в школі — так розвивається недовіра і стіна мовчання, нерозуміння між батьками і дітьми.

Ставлення вчителя до дитини. Бувають випадки, коли вчитель з якихось причин не злюбили свого учня, і тоді дитина починає відчувати себе гірше інших, його самооцінка падає, і крайнім виходом з такої ситуації може бути зміна класу або школи. Але воістину професійний вчитель знає, що для розвитку адекватної самооцінки у дітей, необхідно якомога менше виділяти улюбленців-відмінників, прагнути не тільки ставити оцінку за виконану роботу, але і по можливості пояснювати, чому він поставив саме цю позначку. Оцінювати потрібно саму роботу, а не того, хто її написав, адже нерідкі випадки, коли хуліганам занижують оцінки тільки за їх поганої поведінки.

Можливостей дитини. Дуже важливим фактором, який не менше за інших впливає на самооцінку школяра молодших класів, є усвідомлення його можливостей. Може він самостійно вирішити цю задачу, що йому для цього потрібно? Дитині важливо знати, що якась дія він вміє робити краще за всіх — вирішити завдання, прочитати уривок, розповісти вірш. У цьому випадку малюк відчуває себе повноцінною особистістю, вмілої та компетентної хоча б у чомусь. До 10-ти років у школяра формуються такі особистісні якості, як витримка, самостійність, наполегливість — вони допоможуть дитині в подальшому розвитку[18].

Таким чином, школа виступає одним із мікрофакторів соціалізації особистості, уніфікуючи її розвиток, визначаючи не лише майбутні професійні можливості молодого покоління, але й їхні особистісні характеристики. У шкільній життєдіяльності проявляються усі складники соціалізації: стихійна соціалізація, відносно спрямована соціалізація, виховання та самозміна, саморозвиток особистості.

1.3. Вплив соціальних мереж на формування особистості підлітка.

Соціалізація підлітків через мережу Інтернет.

Говорячи про процес та складові формування особистості підлітка, окрім впливу на особистість родинного та шкільного виховання, неможливо оминати відповідний вплив на особистість підлітка соціальних мереж.

Сучасні реалії та спостереження за підлітками, дають підстави для висновку про те, що левину долю в формуванні особистості підлітка грають соціальні мережи, які стали своєрідною площадкою для самореалізації підлітка, пошуку себе та навіть спілкування [19].

Одразу, варто зазначити, що однією з найважливіших проблем є те, що соціальні мережи витіснили реальне спілкування та комунікацію, шляхом перенесення будь-якої комунікації у віртуальний, онлайн мир.

З початком світового карантину, навіть шкільне спілкування та навчання, перенеслося до онлайн платформи, що не могло не вплинути на формування особистості підлітка, адже, фактично, майже увесь соціум, окрім батьків, був перенесений в онлайн[7].

Однією з основних ознак розвитку сучасного суспільства є стрімкий розвиток комп'ютерних інформаційних технологій, який дає можливість сучасному підлітку навчатися, обговорювати проблеми, які турбують, знайомитися та спілкуватися з друзями, а також перенестися в будь-яку країну світу, дізнатися про її культуру та традиції, використовуючи необмежені можливості всесвітньої мережі Інтернет. Сьогодні Інтернет став невід'ємною частиною нашого життя. Проте слід зазначити, що мережа Інтернет дає не тільки можливість для розвитку здібностей, покращення знань та розширення кола інтересів, але й містить у собі реальні загрози як для дорослих, так і для дітей.

Термін «соціальна мережа» було введено в обіг у 1954 році англійським соціологом Барнсом у збірці робіт «Людські стосунки» для позначення спільноти людей, об'єднаних однаковими інтересами, уподобаннями, або тих, хто має інші причини для безпосереднього

спілкування між собою. У 1995 році Ренді Конрадом була створена перша соціальна мережа (у сучасному розумінні) - Classmates.com [20].

Вивченням цього питання займалися як зарубіжні (А. Войскунський, А. Голдберг, Д. Грінфілд, К. Янг), так і українські вчені (О.Белінська, Ю.Данько, Є. Акімова, Ю. Бабаєва, А. Жичкина, О. Філатова та ін.) У своїх працях вони досліджували мотивацію користувачів Інтернету і соціальних мереж: їх вплив на розвиток та соціалізацію особистості, на особистість користувачів, симптоми, причини Інтернет - залежності, розробляли профілактичні заходи щодо її попередження[12].

Різноманітні питання стосовно формування і розвитку мережевого суспільства розглянуті в працях таких вчених: М. Кастельс, Д. Белл, А. Турен, А. Тоффлер, Дж. Гэлбрейт, Р. Інгельгарт. Наукові праці низки дослідників присвячені основним положенням та принципам використання соціальних мереж і прогнозування подальшого розвитку цієї форми взаємодії людей у Інтернет - просторі (Дж. Вальтер, Д. Вестерман, Б. Ван Дер Хейд, С. Тонг, Л.Лангвелл, Дж. Кім, Дж. Антоні. Можливості Інтернету і соціальних мереж поки не досліджені повною мірою, але й наявні дослідження засвідчують їх величезний вплив на формування свідомості молоді, мотиви її поведінки, ціннісні орієнтації, стиль життя, вибір мети і шляхів її реалізації. Слід також зазначити, що в сучасній літературі обмаль праць, присвячених висвітленню питання позитивних і негативних аспектів використання соціальних мереж сучасною молоддю. Таким чином, незважаючи на достатньо велику кількість публікацій із цієї проблематики, вона зберігає свою актуальність.

Соціальні мережі – один із соціальних інститутів, який тією чи іншою мірою виконує замовлення суспільства та окремих соціальних груп щодо певного впливу на населення в цілому, в тому числі й на окремі вікові та соціальні категорії. Однак соціальні мережі досить сильно впливають на будь-яку особистість та на процес формування поведінки, а інформація в Інтернет - мережі є недостатньо організованою та керованою. Аналіз діяльності в Інтернет - мережі дозволяє відобразити її зміст у вигляді

структури, яка включає в себе ряд взаємопов'язаних компонентів: комунікаційний, ціннісний, пізнавальний та поведінковий. У процесі використання соціальних мереж для спілкування у віртуальному просторі, що становить собою комунікаційний компонент, відбувається вплив на наші комунікативні процеси. У процесі спілкування у соціальних мережах створюється особливий простір (віртуальна реальність) з характерним для нього видом спілкування, де виникають нові правила та закони.

Задоволення потреби у спілкуванні, моральній підтримці – найважливіші потреби особистості підліткового віку. Якщо ми не можемо задовольнити їх в реальному житті, то задовольняємо в Інтернет - мережі, яка дає можливість «втекти» від проблем, труднощів, що виникли на певному етапі соціалізації [22].

Соціальні мережі створювалися насамперед для усунення комунікаційних бар'єрів. Нині спілкування через соціальні мережі виходить на глобальний рівень. Згідно з багатьма дослідженнями, лише 2% усіх опитаних не зареєстровані в соціальних мережах і не знають, що це таке. 49% витрачають на них 5-10 годин на місяць, а 23% витрачають більше 20 годин. Перший аналіз рахунків показує, що діти у віці 10 років часто відвідують такі місця, а молодь 18-25 років проводить більше семи годин на день.

Але спілкування в соціальних мережах почало впливати не тільки на час, який проводять підлітки, а й на їхні соціальні процеси та психологію. Незважаючи на те, що можливості спілкування людей зросли, вони почали забувати про спілкування віч-на-віч і звикати до віртуального спілкування. Соціальні мережі особливо впливають на підлітків, які часто стають залежними та страждають від психічних зривів, не маючи доступу до Інтернету [24].

Сайти соціальних мереж замінили нам родину, школу і навіть друзів. Діти, які щойно стали на шлях становлення особистості та проводять час у віртуальному світі, у майбутньому не отримають необхідних навичок спілкування. Вони можуть боятися спілкування з реальними людьми. Зараз

психологи дали визначення цього явища кіберзалежність. Основними ознаками цієї залежності є: постійне нав'язливе бажання проявляти будь-яку активність на своїх акаунтах, проблеми з навчанням, схвильований вигляд без доступу до мережі. Вочевидь, підліток, залежний від Інтернету, перестає адаптуватися в суспільстві та спілкуватися.

Негативними наслідками впливу соціальних мереж на особистість підлітка є те, що використання соціальних мереж понад норми, може призвести до спрощення мови та скорочення словникового запасу підлітка, словниковий запас наповнюється словами-паразитами, допускаються граматичні помилки, які потім перетворюються на справжнє мовлення.

Під впливом соціальних мереж підлітки забувають про саморозвиток: почуваються як вдома, забувають про своє здоров'я, навчання і навіть те, що вони, по суті, є частиною суспільства, яке з часом втрачається[23].

Крім того, тривале сидіння за комп'ютером може погіршити здоров'я особи підліткового віку, призвести до погіршення зору, виснаження нервової системи, появи проблем зі сном, зниження працездатності.

Але підлітки, які помірковано користуються соціальними медіа, отримують певну користь від них. З їх допомогою підліток отримав можливість подолати великі відстані у спілкуванні з іншими. Використовуючи соціальні мережі, підлітку, де б він не мешкав, стало легше знайти коло спілкування за інтересами, відчутти себе та підвищити самооцінку.

З появою соціальних мереж, у підлітків, з'явилась можливість швидко отримати необхідну інформацію.

Так, проаналізувавши статистику використання соціальних мереж в підлітковому колі, виявилось, що більшість респондентів зареєстровано у таких популярних соціальних мережах, як WhatsApp (100%), Instagram (83%) та TikTok (73%). У Facebook зареєстровано 31%, у Twitter – 24%.

Більшість опитуваних (31%) проводять у соціальних мережах більше 5 годин на день. Рівні частки опитаних (23%) приділяють перегляду соціальних мереж від 1 до 3 годин та від 3 до 5 годин на день. П'ята частина

всіх опитаних респондентів наголосили, що їхній мережевий статус завжди «онлайн». І лише 3% проводять свій вільний час у соціальних мережах менше 1 години на день.

В ході опитування знайомих підлітків, було поставлено питання «З якою метою ви відвідуєте соціальні мережі?». Відповіді розподілилися в такий спосіб. Більшість опитаних (90%) заходить у соціальні мережі, щоб поспілкуватися з друзями, однокласниками чи близькими.

Також значна частина (79%) респондентів слухають музику чи грають у соціальних мережах. Велика частина анкетованих (71%) гортають стрічку, переглядаючи новини, зображення або відео. 46% підлітків за допомогою соціальних мереж просто заповнюють свій вільний час. І приблизно однакові частки опитаних (28% та 29%) читають статті, виступи відомих людей та викладають фото та новини у себе на сторінці у соціальній мережі.

Більшість опитаних (60%) відвідування соціальних мереж немає ніяких почуттів. Лише 37% підлітків відчувають радість та задоволення від проведення часу у соціальних мережах. І лише 3% відчувають пригніченість від величезної кількості інформації, що надходить із соціальних мереж.

Багато підлітків (86%) відзначили, що вони використовують соціальні мережі у своєму навчанні. Також 85% опитаних стверджують, що за допомогою соціальних мереж вони спілкуються з батьками. Причому більшість (71%) не блокує доступ своїх батьків до своїх сторінок у соціальних мережах. 56% підлітків відвідують соціальні мережі, коли перебувають у компанії своїх близьких друзів. 44% респондентів не заходять до соціальних мереж у цей час.

Більшість опитаних (60%) заявили, що не вважає себе залежною від соціальних мереж і готова провести місяць без соціальних мереж. І лише 40% визнають за собою таку залежність.

Отже, можливо зробити висновок, що соціальні мережі допомагають підліткам спілкуватися з однолітками, батьками, друзями. Більшу частину вільного часу підлітки проводять у соціальних мережах, слухаючи музику,

переглядаючи стрічки новин, переглядаючи картинки та відео. Крім того, більшість респондентів не вважають себе залежними від соціальних мереж.

Перебуваючи у віртуальному світі та вивчаючи ту інформацію, яка розміщена у соціальних мережах, кожен із нас формує свою систему цінностей, яка визначає виняткове ставлення до певних дій, вчинків, явищ як віртуального, так і реального життя; визначає нашу поведінку та майбутню соціальну діяльність, що становить собою ціннісний компонент. Використовуючи соціальні мережі, ми засвоюємо певні моделі поведінки, які прийнятні для віртуального світу, та з часом переносимо їх у реальне життя. У соціальних мережах ми черпаємо стереотипи та моделі поведінки, норми діяльності, формуємо свою соціальну ідентичність, власну самооцінку, що не завжди є адекватною. Це являє собою поведінковий компонент діяльності в соціальних мережах. Основними рисами Інтернет - спілкування в соціальних мережах є анонімність, відсутність невербальної інформації, установка на бажані риси партнера, добровільність, прагнення до нетипової, ненормативної поведінки (у соціальних мережах дуже важко контролювати дії підлітків, тому дуже часто спостерігається агресія, ненормативна лексика)[24].

За допомогою соціальної мережі підліток задовольняє приховані потреби, які не прослідковуються в його реальному житті, а проявляються лише у мріях і фантазіях. Цей соціальний ресурс забезпечує їх втілення через можливість анонімних соціальних взаємодій, за допомогою яких можна створювати нові образи власного «Я». Крім того, не варто забувати і про необмежений доступ до особистої інформації користувачів.

Вивчаючи роль соціуму у формуванні особистості підлітка, в процесі дослідження проблематики, слід звернути увагу на так звану онлайн соціалізацію.

Соціалізація відбувається упродовж усього життя людини, при цьому традиційні форми соціалізації включають два види – первинну і вторинну. Первинна соціалізація відбувається з дитинства у межах родинних зв'язків,

вторинна – у межах соціальних інститутів і соціальних контактів поза межами безпосереднього життєвого середовища людини.

Соціальні мережі стають потужним агентом вторинної соціалізації людини: соціалізації не тільки в мережевому суспільстві, але й у реальному середовищі, в якому живе людина. Наповнення соціальних мереж – це певною мірою індикатор розвитку суспільства. Соціальні мережі виступають як засіб інформаційних війн, маніпуляцій людьми, соціалізації, виховання дітей, підлітків і молоді. Під впливом мережевого суспільства змінюється стиль життя людей, зокрема звичні канали отримання інформації, характер міжособистісних взаємин, структура дозвілля, відбувається інтенсивне вироблення нових моделей взаємодії з середовищем. І, безумовно, все це впливає на безперервний процес соціалізації молоді людини.

По-перше, це соціалізація у віртуальному кіберпросторі, коли суб'єкт засвоює норми та цінності, моделі поведінки у віртуальній реальності, інтегрується в мережеві Інтернет-спільноти. Показниками цього є рівень його комп'ютерної та інформаційної грамотності, знання правил і наявність навичок взаємодії в Інтернет-просторі. По-друге, це соціалізація в реальному світі через віртуальний вимір. Інтернет є не тільки потужним агентом вторинної соціалізації, але й виграє конкуренцію в інститутів, які реалізують первинну соціалізацію. Цьому сприяє динаміка сучасного життя, криза традиційних інститутів і цінностей: зазвичай Інтернет соціалізує більшою мірою, аніж агенти реальної соціалізації.

Завдяки соціальним мережам підлітки і проявляють свою індивідуальність. Тільки вже не стандартними способами, закладеними процесом перетворення від індивіда до сталої особистості, а завдяки комп'ютерним технологіям.

Можна зробити висновки, що за останні роки досить потужно зросла чисельність реєстрації в соціальних мережах. Тому онлайн-спілкування стало активнішою формою, ніж звичайне. Таким чином, конструюється

новий тип соціального індивіда – Homo virtualis – людини, орієнтованої на віртуальність, творця, носія, споживача віртуальної культури.

Перед суспільством стоїть завдання – створення в Інтернеті культурного конкурентоспроможного сегменту, спеціально орієнтованого на молодих людей, конкуруючого з низько культурними ресурсами, а також підтримка так званої «віртуальної етики», зорієнтованої на закріплення моральних норм і цінностей, які будуть діяти в мережевому суспільстві, соціальний контроль за поведінкою користувачів Інтернет, моральну оцінку процесів віртуальної комунікації, введення певних обмежень і заборон.

ВИСНОВОК ДО РОЗДІЛУ I.

Соціум грає величезну роль формуванні особистості підлітка. У цей період життя, коли підліток проходить через численні фізичні, психологічні та соціальні зміни, навколишнє його суспільне середовище стає важливим фактором у його розвитку.

Стрімкий розвиток комп'ютерних технологій суттєво перебудовують практику повсякденного життя. Сьогодні дитина живе вже в світі відмінному від того, в якому вирости його батьки. У нашому суспільстві діти і підлітки в значній мірі засвоюють ролі і правила поведінки з сюжетів комп'ютерних ігор, телевізійних передач, фільмів та інших засобів масової комунікації.

Період підліткового віку включає вік від 10-12 до 15-17 років. Сутність молодості - це перехід від дитинства до дорослого життя. Змінюється популярний вид діяльності, відбуваються нові ментальні утворення. Цей період може бути різним за змістом і тривалістю в залежності від соціальних умов і традицій, які існують у вихованні молодих людей.

Цей складний перехідний період закінчується особистісним новоутворенням, яке називається самовизначення.

Сучасні інтернет-технології створюють умови для більш раннього включення дітей у процес соціалізації.

Водночас, вплив соціальних мереж на особистісний розвиток унаслідок дії інтернет-простору не може бути однозначно кваліфікований як позитивне чи негативне явище. Соціальні мережі є не тільки потужним агентом вторинної соціалізації, але й виграють конкуренцію у соціальних інститутів, які реалізують первинну соціалізацію, тому що цьому сприяє динаміка сучасного життя. При цьому варто пам'ятати, що соціальні мережі є одним із вагомих факторів соціалізації, але не єдиним, оскільки постійне перебування в мережі Інтернет негативно позначається на процесі соціалізації через скорочення безпосередніх соціальних взаємодій з людьми, зміни у спілкуванні з друзями й близькими, розвиток депресивного стану.

Підлітковий вік є одним з найбільш складних періодів в житті людини, він характеризується великою кількістю змін та кризових ситуацій. Головними причинами труднощів соціальної адаптації у підлітковому періоді є рольовий конфлікт, що виступає підґрунтям виникнення внутрішньо-особистісних та міжособистісних конфліктів з близьким оточенням. Зміна соціальних ролей, підвищена відповідальність за свої дії та вчинки, питання власної свободи підлітків, проблема самопізнання та самоактуалізації можуть зумовлювати виникнення складних життєвих обставин, а успішне становлення особистості підліткового віку значною мірою залежить від адаптаційного потенціалу особистості.

Розділ 2. Колектив, як фактор соціалізації особистості підлітка.

2.1. Вплив колективу на особистість підлітка. Методики впливу соціуму на особистість підлітка.

Потреба спілкування з однолітками, яких можуть замінити батьки, виникає дуже рано, ще у дитинстві і з віком посилюється. Вже в дошкільнят відсутність суспільства однолітків негативно б'є по розвитку комунікативних здібностей і самосвідомості. Поведінка ж підлітків за своєю суттю є колективно-груповою.

По-перше, спілкування з однолітками – це дуже важливий специфічний канал інформації. По ньому підлітки дізнаються багато необхідних речей, які з тих чи інших причин не повідомляють їм дорослі[25].

Наприклад, переважну частину інформації з питань статі підліток отримує від однолітків, тому їхня відсутність може затримати психосексуальний розвиток або надавати йому нездорового характеру.

По-друге – це специфічний вид міжособистісних відносин. Групова гра та інші види спільної діяльності виробляють необхідні навички соціальної взаємодії, уміння навчитися колективної дисципліни та водночас відстоювати свої права, співвідносити особисті інтереси з суспільними.

Поза суспільством однолітків, де відносини будуються принципово на різних каналах і статус треба заслжити і вміти підтримувати, дитина не може, дитина не може виробити необхідних дорослому комунікативних якостей. Змагальність групових взаємин, якої немає у відносинах з батьками, також є цінною життєвою позицією.

По-третє, спілкування з однолітками – це специфічний вид емоційного контакту. Свідомість групової приналежності, солідарності, товариської взаємодопомоги як полегшує підлітку автономізацію від дорослих, а й дає йому надзвичайно важливе почуття емоційної доброти і стійкості. Чи зумів він заслжити повагу та любов рівних, товаришів, має для підлітка вирішальне значення.

У підлітковому віці, як і в дитинстві, підліток продовжує відвідувати школу або переходить до училища. Однак у підлітковому віці змінюється внутрішня позиція по відношенню до школи та вчення. Так, якщо в дитинстві, у молодших класах, дитина була психологічно поглинена самою навчальною діяльністю, то тепер підлітка більшою мірою займають власні взаємини з однолітками. Саме взаємини стають основою внутрішнього інтересу у підлітковому віці.

Але найголовніша зміна у соціальній ситуації розвитку підлітка полягає у ролі, яку виконує у період колектив учнів. Вони входять у різні види суспільно корисної діяльності, що значно розширює сферу соціального спілкування підлітка, можливості засвоєння соціальних цінностей, формування моральних якостей особистості. Саме у колективі формуються найважливіші мотиви поведінки та діагностики підлітків, як почуття обов'язку, колективізму, товариства, взаємопідтримки.

Хоча вчення залишається для нього найпершим видом діяльності, але основні новоутворення у психіці підлітка пов'язані з суспільно-корисною діяльністю.

Підліток входить у суспільні відносини, що значно розширюються, нові форми взаємозв'язків, спілкування, намагається усвідомити їх характер, самовизначитися. Якщо в сім'ї це не завжди помітно, то в школі активно виступає якісна зміна суспільного стану підлітків у порівнянні з молодшими школярами, ускладнюються та розширюються зв'язки, які складаються у підлітка з товаришами у класі, школі, громадських організаціях. Він усе активніше живе багатограним та змістовним життям колективу[26].

Різно збільшується кількість та обсяг його громадських обов'язків.

Проте, зміна місця, займаного підлітком у системі суспільних відносин, саме собою ще визначає формування його особистості, а характеризує лише вже досягнуту щабель. Розвиток психіки, формування особистості дитини визначається лише розвитком діяльності, що створює нову структуру відносин.

У дружніх відносинах підлітки є вкрай вибіркковими. Але коло їх спілкування не обмежується близькими друзями, навпаки він стає набагато ширшим, ніж у попередніх віках. У дітей у цей час змінюється багато знайомих і що важливіше, утворюються неформальні групи чи компанії. Підлітків може об'єднати у групу як взаємна емпатія, а й спільні інтереси, заняття, способи розваг, тісне проведення вільного часу. Те, що отримує від групи підліток і що може дати їй, залежить від рівня розвитку групи, куди він входить.

Колектив більш відкритий та доброзичливий до тих, хто до нього входить. Тут немає відгородженості, групового егоїзму. У колективі переважають відносини взаємодопомоги та взаємовідносини, завдяки чому ефективніше, ніж в інших групах, вирішуються загальні завдання, а труднощі не викликають дезорганізованості. Емоційна сумісність членів колективу дозволяє створювати групи сприятливу психологічну атмосферу.

Якщо підліток потрапляє в групу з досить високим рівнем соціального розвитку, це сприятливо позначається на соціалізації його особистості. При незадоволеності внутрішньо груповими відносинами він шукає собі іншу групу, відповідну його запитам. Підліток може входити одночасно до кількох груп, припустимо, в одну з груп класу, в компанію свого або сусіднього двору та групу, що склалася на заняттях у спорткомплексі. Іноді значний вплив на особистість мають підліткові групи, що утворюються в літніх таборах[27].

У цей віковий період дітей так тягне один до одного, їхнє спілкування настільки інтенсивне, що говорить про типово підліткову «реакцію групування». Незважаючи на цю загальну тенденцію, психологічний стан підлітка у різних групах може бути різним. Для нього важливо мати референтну групу, цінності якої він приймає, на чії норми поведінки та оцінки він орієнтується.

Не менш важливе значення на соціалізацію підлітка має соціометричний статус у колективі. Критерії, що визначають цей статус, різноманітні.

Чим би не визначався статус підлітка в колективі, він чинить сильний вплив на його поведінку та самосвідомість. Несприятливе становище в класному колективі - одна з головних причин передчасного відходу старшокласників зі школи, причому такі підлітки часто потрапляють під поганий вплив поза школою.

До прикладу, дев'ять десятих обстежених правопорушників, зареєстрованих в інспекції у справах неповнолітніх, були у своїх шкільних колективах «ізолюваними», майже всі вони були незадоволені своїм становищем у класі, багато хто ставився до однокласників різко негативно. Близько половини обстежених неповнолітніх правопорушників належали до однокласників байдуже чи вороже; серед решти школярів таке ставлення виявили 19 відсотків.

Отже, факт, що особливо інтенсивно соціалізація відбувається у підлітковому віці, доводить величезне значення для підлітків спілкування, передусім спілкування з однолітками[28].

Для підлітка важливі як контакти, а й визнання однолітками. Фрустрована потреба бути значним у своєму колективі може викликати серйозні відхилення у соціалізації та особистісному зростанні.

Оскільки процес соціалізації пов'язані з входженням у світ дорослих, а й у світ підліткових цінностей (проміжний етап дорослішання), провідної на формування соціокультурної ідентичності стає саме група однолітків. Особливо значуща комунікація з однолітками у періоди різких соціальних змін, з появою нових суспільних ідеалів, установок та цінностей, коли, як писала М. Мід, дорослі часто навчаються у дітей.

Тому дуже важливим для підлітка є факт знаходження своєї референтної групи, тобто. тієї групи, цінності якої значущі для дитини та думка якої про її особисті якості для неї надзвичайно цінна. Прагнення відповідати цим нормам, придбати повагу та високе статусне місце саме в цій групі – один із провідних мотивів діяльності підлітка, який наповнює процес соціалізації конкретним змістом.

Вивчаючи процес спілкування підлітків з ровесниками, американський дослідник Д. Маккобі відзначав його високу значущість всім сторін психічного розвитку. Він підкреслював, що вплив однолітків на цінності та встановлення підлітків часто сильніший, ніж вплив батьків, школи, релігійних організацій чи будь-яких інших соціальних структур. Це пов'язано з тим, що однолітки, які переживають подібні проблеми, допомагають один одному зберігати впевненість у собі, усвідомлювати та приймати ті зміни, які відбуваються і у фізичному образі, і у духовному зростанні.

Е.Еріксон також зазначав, що згуртованість підліткових груп, однакова манера одягатися, однаковість рухів тіла та міміки, що так часто спостерігаються в цих колективах, насправді служать захистом проти заплутаної, невизначеної ідентичності. Наслідування один одному в одязі, поведінці дає підліткам, які поки що точно не усвідомлюють, що вони являють собою, відчуття певної впевненості, стабільності та безпеки. Крім того, своя мода, свій стиль зачісок тощо підкреслюють дистанцію між підлітками та дорослими.

На думку Е.Еріксона, приналежність до групи однолітків дозволяє підліткам відчувати у собі вплив різних нових ідеологічних систем - політичних, соціальних, економічних та релігійних. В результаті експериментування в нових умовах підліток навчається розділяти нові переконання, діяти відповідно до нової системи цінностей, що допомагає формуванню почуття ідентичності.

Підліток прагне зрозуміти себе, свої можливості та індивідуальні особливості, з'ясувати свою схожість з іншими людьми та свою відмінність від них. Спілкування, насамперед із ровесниками, допомагає становленню диференційованого та адекватного уявлення про себе. «Образи – Я», які виникають у свідомості підлітка. різноманітні, вони відбивають усе багатство його життя, та його розвиток було неможливо без повноцінного спілкування, т. е. соціальні взаємини у край важливі розуміння себе й

досягнення ідентичності. Дружба з різними людьми дозволяє підліткам пробувати «приміряти він» різні ролі, самостверджуватись[29].

У порівнянні з молодшими підлітками, у старших підлітків та юнаків набагато сильніше розвинена здатність до взаємного розуміння. Це допомагає вибудовувати контакти з оточуючими, зав'язувати нові знайомства. Найкраще розуміння себе допомагає підліткам зрозуміти та інших, підвищує емпатію, усвідомлення чужих проблем та особистісних особливостей. Такого ж емоційного відгуку вони чекають і від друзів.

Передбачається, що друзі зараз повинні бути лояльними та заслуговуючи на довіру, зберігати секрети, допомагати у важких ситуаціях, не зраджувати в біді.

По мірі дорослішання контакти стають дедалі більш вибірковими та емоційно насиченими. Підлітки розуміють, що можуть мати багато друзів, але значення і глибина цих відносин різна і може змінюватися з часом.

У цьому необхідно враховувати рівень розвитку, ціннісні орієнтації тієї групи, куди входить підліток, аби зрозуміти, що може їй дати підліток і що група може йому. Особливо важливим у цьому плані є аналіз цінностей та змісту діяльності неформальних, стихійно виникаючих підліткових груп. Проводячи в таких групах більшу частину часу, черпаючи із спілкування в них найбільш цінну для себе інформацію, слідуючи зразкам, підлітки формують спрямованість своєї поведінки, яка може бути як просоціальною, так і асоціальною.

Девіантність, поведінка, що відхиляється, яка з високим ступенем достовірності може бути діагностована вже в цьому віці, пов'язана з неуспішністю дітей у просоціальних формах діяльності - навчанні, спілкуванні з близькими дорослими і педагогами. Природно, що це труднощі виникають над підлітковий період, але значно раніше, проте у цей час вони стають стійкими, а чи не ситуативними [30].

Ті негативні риси в поведінці та в особистості, які досить легко можливо було компенсувати у молодшого школяра, перетворюються на риси характеру підлітка і насилу піддаються корекції.

Серед методик впливу соціуму на особистість підлітка, варто виділити наступні:

1. Моделювання. Підліток спостерігає і наслідує поведінку своїх рольових моделей у соціумі. Позитивні та успішні люди впливають на формування у підлітка цінностей, переконань та цілей.

2. Групова динаміка. Взаємодія з аналогічними групами та однолітками може бути дуже сильним фактором у формуванні особистості підлітка. У групі підліток може навчатися соціальних норм, знаходити підтримку та впливати на інших. Він також може отримати досвід лідерства та колективного ухвалення рішень.

3. Соціалізація через освіту. Школа відіграє важливу роль у соціалізації підлітка. Окрім академічного розвитку, шкільне середовище надає можливість підлітку спілкуватися з однолітками, розвивати комунікативні навички та досягати успіху в колективі.

4. Соціальні програми та організації. Залучення підлітка до соціальних програм та організацій може допомогти йому розширити кругозір, набратися досвіду, зрозуміти своє місце у суспільстві та навчитися вирішувати соціальні проблеми[31].

5. Батьківське виховання. Сім'я грає особливу роль у формуванні особистості підлітка. Індивідуальні цінності, норми та переконання передаються від батьків до дитини. Правильне виховання та підтримка з боку батьків допомагають підлітку розвиватися у соціумі.

Всі ці методики взаємно доповнюють одна одну і можуть сильно впливати на формування особистості підлітка. Вони дозволяють підлітку включатися в соціальну взаємодію, дізнаватися про себе та світ, та розвивати необхідні навички та цінності для успішної адаптації у суспільстві.

2.2. Педагогічні умови, що сприяють формуванню культури взаємовідносин підлітків. Змістова структура культури міжособистісних взаємин старших підлітків.

Визначення шляхів та методів роботи з підлітками з метою розвитку культури взаємин між ними потребує з'ясування сутності поняття «формування культури відносин».

Термін «формування» розглядає як процес становлення людини як соціальної істоти під впливом всіх без винятку факторів: екологічних, соціальних, економічних, ідеологічних, психологічних, тощо.

У контексті досліджуваної проблематики формування розуміється як творіння у школяра соціально цінних якостей, необхідних для здійснення ефективної взаємодії з іншими суб'єктами соціальної групи, де він перебуває.

Таким чином, формування культури взаємовідносин, означає вироблення у підлітків стійких знань, умінь та навичок, властивостей, рис характеру, які сприяють вибору оптимальних стратегій взаємодії, розвиток їх здібностей до спілкування, усунення особистісних факторів, що перешкоджають побудові взаємин з іншими[32].

Програма формування культури взаємовідносин підлітків здійснювалася за кількома напрямками:

- цілеспрямована організація діяльності з метою розширення моральних знань та накопичення досвіду етичної поведінки у підлітків;
- організація методичної роботи з вчителями щодо підвищення їх компетентності з виховання культури взаємин підлітків;
- робота з батьками щодо розвитку їхньої педагогічної культури та з метою гуманізації взаємовідносин з дітьми в сім'ї;

У процесі дослідно-експериментальної роботи перевірялася розроблена нами модель організації позаурочної діяльності, структурними

компонентами якої визначено: мету, завдання, принципи, зміст, види діяльності, форми та методи роботи, результат.

Формування культури взаємовідносин підлітків буде успішним, якщо:

- розроблено модель формування культури взаємовідносин підлітків у позаурочній діяльності;

- програма позаурочної діяльності входить до змістовного компонента даної моделі;

- організаційно-методичний комплекс включає ефективну взаємодію сім'ї та школи.

В процесі колективної діяльності школяр набуває етичного досвіду, етичних умінь, формує стійкі реактивні риси свого характеру, і зароджує структуру особистісних цінностей, формуючи усвідомлення цінності власної особистості. Враховуючи це, вважатимемо, що удосконалення взаємин підлітків потребує різноманітності змісту спільної діяльності.

Для проведення експерименту було розроблено експериментальну модель формування культури взаємовідносин підлітків у позаурочній діяльності, у створенні якої ми спиралися на концепції гуманістичного виховання, концепцію розвитку дитини у діяльності, концепція особистісно орієнтованого підходу, концепцію системного підходу до виховання.

Модель включає такі компоненти: цільовий, змістовний, організаційно-діяльнісний, оціночно-результативний[33].

Цільовий компонент містить мету, це основний елемент педагогічної системи. Вона спрямована на формування у підлітків культури взаємин у колективі, містить принципи та методологічну основу. Мета у педагогічному проектуванні слід моделювати на двох рівнях.

Метою першого рівня служить соціальне замовлення держави та суспільства, яке спрямоване: на створення безконфліктного шкільного середовища за допомогою освоєння культури взаємин та згуртування у колективі. Мета другого рівня полягає у формуванні культури взаємовідносин.

Виходячи з мети, ми визначили основні завдання щодо формування культури відносин підлітків:

- засвоєння школярами етичних норм, вироблення стійких навичок та звичок моральної поведінки, розвиток умінь конструктивної міжособистісної взаємодії;

- забезпечення сприятливого психологічного клімату у підлітковому колективі: розвиток самооцінки та навичок оцінки членів колективу, коригування взаємовідносин;

- інтеграція зусиль батьків, вчителів, школярів у забезпеченні сприятливих умов розвитку культури відносин підлітків.

До змісту формування культури взаємовідносин підлітків віднесемо:

- розширення знань школярів про оптимальні форми та способи виявлення культури у взаєминах з іншими;

- розвиток уявлення підлітків про власну цінність та цінність іншої людини, утвердження власної позиції;

- вироблення у підлітків навичок та умінь етичної взаємодії та самоорганізації поведінки; розвиток культури спілкування;

- усвідомлення школярами мотивів поведінки, розвиток у них позитивної мотивації взаємин, формування моральних переконань;

- формування у підлітків установки на творчу поведінку, пошук оптимальних способів взаємодії у кожній конкретній ситуації взаємин.

Особливістю позаурочної програми є добровільність участі підлітків у ній, розвиток ініціативності та самодіяльності з урахуванням бажань дітей та їх пропозицій. Тому підліткам надавалася свобода у виборі форм та способів прояву власної активності у життєдіяльності класного колективу. Разом з тим вони брали участь у спеціально організованих нами заходах[34].

При цьому особливе значення надавалося мотивуванню школярів до певних видів діяльності, внаслідок якого, як відомо, відбувається усвідомлення школярами значущості діяльності, її конкретного змісту, а

також виробляється адекватна оцінка своїх можливостей, усвідомлення власного внеску до цієї діяльності.

Методи формування культури міжособистісних взаємовідносин ми значимо як методи взаємозалежної діяльності педагога та учнів з метою вироблення в учнів стійких навичок та знань моральної поведінки, розвиток умінь конструктивної взаємодії у взаємовідносинах з усіма учасниками шкільного колективу.

Базовими при впровадженні експериментальної моделі стали такі методи: інформаційні, дискусійні, спостереження та аналізу, саморегуляції, групової роботи.

Зміст оцінно-результативного компонента моделі включає критерії, показники, рівні сформованості у підлітків культури взаємовідносин з однолітками, вчителями, батьками, а також передбачуваний результат реалізації проектової моделі.

Спроектowana модель забезпечує включеність підлітків у освітню діяльність та представлена системою взаємодоповнюючих компонентів: цільового, змістовного, організаційно-діяльнісного, оцінно-результативного, послідовна реалізація яких дозволить забезпечити ефективність реалізації системи формування у підлітків культури взаємин.

Культура взаємин ґрунтується на певному рівні етичних знань, які є основою для їх практичного втілення у повсякденних взаєминах. Зміст моральних знань розкривається в нормах, принципах і правилах, які конкретизують різні сторони чи аспекти культури взаємин. Тому когнітивний компонент включає знання норм моралі, правил міжособистісного спілкування, тактик і способів міжособистісної взаємодії, які сприяють установленню позитивних взаємин і запобігають виникненню конфліктних ситуацій. Крім того, когнітивний компонент культури міжособистісних взаємин передбачає знання змісту цінностей, взірців поведінки, які орієнтують школяра у виборі етичних дій[35].

За В. Куніциною, знання особистості про себе й оточуючу дійсність, про систему складних соціальних навичок міжособистісної взаємодії, про

способи поведінки і певні сценарії дій у системі взаємин, уміння і навички етичної взаємодії, життєвий досвід, сформованість певних якостей характеризують компетентність особистості у сфері взаємин і забезпечують ефективність у спілкуванні з іншими. Таким чином, сформованість у старших підлітків моральних знань запобігає появі у них примітивних і стереотипних суджень щодо змісту етичної поведінки людини у взаєминах і сприяє здійсненню ними свідомого вибору дій, які відповідають або ж суперечать існуючим у суспільстві нормам моралі.

З огляду на це, когнітивний компонент набуває моральної цінності у структурі культури міжособистісних взаємин за умови його органічного злиття із почуттями вихованця, тобто в тому випадку, коли він відчуває внутрішню потребу і готовність діяти згідно норм моралі, а також протистояти тому, що їм суперечить. „Пройняті усвідомленими почуттями знання, – стверджує М.Вейт, – стають системоутворюючим елементом досвіду школяра у встановленні гуманних взаємин.

Емоції, почуття, потреби, мотиви є складниками другого компонента культури міжособистісних взаємин – емоційно-мотиваційного.

У підлітковому віці емоційна сфера набуває особливої інтенсивності, різноманітності й глибини. У старшого підлітка виникає новий рівень емоційно-ціннісного ставлення до себе: відбувається усвідомлення підлітком своїх особливостей, своєї цінності, місця в колективі, ставлення до нього інших людей. Відповідно почуття, пов'язані з переживанням підлітком того, що він „відкриває” у собі, стають засобом виявлення, уточнення, усвідомлення інтересів, особливим регулятором ставлення до людей[36].

Симпатія у міжособистісних взаєминах виникає на основі спільності інтересів, поглядів. Співпереживання, співзвучність із емоційним світом іншої людини пов'язані з цінністю, значущістю цієї людини для особистості. Таким чином, емоції інформують про значення ситуації чи іншої людини для особистості підлітка й спонукають його до певних дій, зумовлюючи загальну спрямованість і динаміку взаємин.

Культура вираження емпатії у міжособистісних взаєминах включає наступні характеристики: прояв поваги до іншої людини (Р.Вердербер підкреслює, що повага „починається з погляду на людину, як на особистість із власними цінностями, як на суб’єкт, а не об’єкт”); терпимість до вияву емоцій із боку іншої людини; здатність глибоко розуміти суб’єктивний внутрішній світ іншого, не розкриваючи при цьому свій внутрішній світ; готовність адаптувати своє сприйняття до сприйняття іншої людини задля кращого розуміння її.

Мотиваційна сфера є особливою для кожного вікового періоду. Характер мотиваційної сфери особистості підлітка обґрунтовано І. Бехом, Л. Божович, С. Занюком, Є. Ільїним, І. Коном, А. Реаном, Д. Фельдштейном та іншими. У підлітковому віці в центрі уваги постають питання, пов'язані з правилами громадської поведінки і нормами взаємин між людьми, у підлітків починають складатися відносно стійкі й незалежні від випадкових впливів моральні погляди, судження, оцінки, формується власна система цінностей.

Процес осмислення сутності культури міжособистісних взаємин передбачає сприйняття емоційно-чуттєвої привабливості культури взаємин, визнання цінності кожної особистості, бажання і потреби власного удосконалення. Тому розвиток емоційно-мотиваційного компонента культури взаємин найперше потребує усвідомлення старшим підлітком необхідності й прагнення виявляти культуру в щоденних взаєминах, формування потреби в удосконаленні своєї поведінки, в опануванні механізмами культури взаємин. Така потреба, з психологічної точки зору, як зазначає І. Харламов, виникає тоді, коли учень переживає внутрішнє протиріччя між тим, яким він є, і тим, яким хоче бути у відповідній сфері поведінки і діяльності. Інакше кажучи, у школярів потрібно викликати певне ставлення щодо своїх учинків, щодо своєї поведінки, сформувані прагнення змінити себе на краще[37].

Розв’язанню цього завдання сприяють наступні дії: аналіз школярами власної поведінки й особливостей своєї особистості, які скеровують їхні дії

у взаєминах із іншими; виявлення недоліків своєї поведінки у міжособистісній взаємодії; аналіз причин своєї рольової позиції у системі взаємин класу; формування потреби у засвоєнні етичних знань, у набутті вмінь і навичок із метою застосування їх у повсякденних взаєминах.

З метою пізнання підлітком себе як соціальної особистості, усвідомлення власних поведінкових характеристик І. Мачуська пропонує включати підлітків у спеціально змодельовані дії з поступовим переходом до реальної діяльності. Серед таких: оцінка поведінки підлітка іншими людьми (одразу наголосимо, що для старших підлітків характерне загострене сприйняття оцінки інших), соціальне порівняння, тобто оцінка вихованцями себе у порівнянні з однолітками; самооцінка підлітком свого „Я”, власних учинків, дій (підліток спостерігає за своїми діями і робить висновок про свої особистісні якості, про результат взаємодії з іншими людьми). Ефективність спілкування школярів, за І. Бехом, залежить від здібності вихованця невимушено викликати в іншому дії, які підтримують спілкування, для чого педагог радить привчати дітей спостерігати за поведінкою інших у спілкуванні й передбачати, які бажання приховуються за цим, перевіряти власні передбачення[38].

Виходячи із результатів аналізу психолого-педагогічних джерел, стверджуватимемо, що для старших підлітків характерне зростання ролі емоційно-вольового компонента, який пов'язаний із саморегуляцією емоцій, учинків, дій. Підлітки відчувають потребу керувати собою у складних життєвих ситуаціях, однак через недостатність знань і навичок міжособистісної взаємодії не завжди можуть її задовольнити. Так дослідження І. Гояна свідчать про те, що лише 46,0 % підлітків мають навички саморегуляції особистісної поведінки, а тому виховання культури міжособистісних взаємин старших підлітків потребує формування у них регулятивних навичок.

Саморегуляція школярами власної поведінки пов'язана з волею. Вольовим процесам у регуляції особистістю своєї поведінки вагомого значення надає І. Бех. Учений підкреслює, що оволодіння власною

моральною поведінкою можливе лише за умови перетворення його у вольовий процес. Психологічною основою моральної поведінки є моральна воля, яка розуміється як активність «Я». Основою вольової дії є мотив, який завжди передує вольовому акту. За своєю природою мотивація є пізнавально-емоційним утворенням. Стійкість моральної поведінки залежить від формування емоційно-вольових схем як певних способів відчуття і реагування, як прояв моральної волі. „Завдяки волі, – наголошує І. Бех, – відбувається співставлення основних моральних цінностей, що призводить до вибору певних способів поведінки”.

Саме тому проблема формування культури міжособистісних взаємин передбачає виховання у старших підлітків здатності вільно керувати своєю поведінкою й учинками, контролювати власні емоційні стани і почування, інакше кажучи – пов’язана з необхідністю формування у школяра саморегулятивних умінь і навичок[39].

Висновки до 2 розділу.

Одночасно з визнанням школи, як одного із значимих інструментів соціалізації дітей, фахівці констатують той факт, що шкільна соціалізація сьогодні має явну проблему. А саме, сучасні підходи до соціалізації особистості в школі спираються переважно на теоретично-просвітницький аспект, виключаючи з життя школяра активну соціальну дію ззовні.

Отже, щоб внесок навчально-виховного закладу в соціалізацію молодого покоління був дієвим і впливовим, необхідно стимулювати соціально-комунікативну, пізнавальну активність школярів; формувати в них потребу у постійному саморозвитку, самореалізації та самовихованні; закладати ті ціннісні орієнтації та соціальні установки, які будуть сприяти вибору активної життєвої позиції та свідомого формування громадянського світогляду молоді людини. Тому, соціалізація особистості, соціальне виховання, формування соціальної зрілості особистості в умовах сучасного освітнього простору є однією з найбільш актуальних проблем педагогічної науки.

Підсумовуючи, зазначимо, що здійснене нами дослідження не вичерпує всієї проблематики щодо значення школи в соціалізації особистості. Подальшого наукового пошуку потребують: дослідження ролі соціального середовища у формуванні особистості; аналіз основних напрямків, форм та методів взаємодії школи та соціального середовища у вихованні учнів; вивчення особливостей соціалізації учнів школи засобами масової інформації тощо.

Розділ 3. Емпіричне дослідження впливу типу родини на соціалізацію підлітка.

3.1. Методи і методики дослідження особливостей соціалізації підлітків у різних типах сімей.

Проведений аналіз літературних джерел показав, що у підлітковому віці спостерігається підвищена агресивність і конфліктність, які обумовлені специфікою даного вікового періоду.

Це вік самоствердження серед однолітків, протесту і бунту проти старших, вік сильних емоцій і переживань. Розвиток на цьому етапі йде швидкими темпами, особливо багато змін спостерігається в плані формування особистості. Головна особливість підлітка – особистісна нестабільність. Всі ці процеси перебудови організму тривалі і нелегкі, але необхідні для перетворення дитини в повноцінну особистість. Саме цим обумовлюється виникнення вікової криз.

Емпіричне дослідження встановлення зв'язку між стилями сімейного виховання та розвитком особистості дитини підліткового віку засвідчив наступне:

діти, які виховуються в умовах завищеної уваги і турботи про дитину (стиль «домінуюча гіперпротекція»), що проявляється в надмірній опіці та постійному контролі, великій кількості заборон та обмежень характеризуються слабкістю «Зверх-Я», імпульсивністю, нерішучістю, нетерплячістю;

діти схильні нехтувати своїми обов'язками, часто конфліктують з батьками і вчителями. У них відзначається непостійність, незібраність, відсутність стійкої мотивації;

діти виявляють підвищену збудливість, активність у них деколи поєднується з самовпевненістю. Для них характерно моторне занепокоєння, відволікання, недостатня концентрація уваги[40].

Підліткам, які виховуються в стилі «потураюча гіперпротекція» властиві слабкість сили «Я», суворість, жорстокість, наявність тривожності,

відчуженість, контроль бажань. Діти в таких сім'ях хворобливо реагують на невдачі, оцінюють себе як менш здатних в порівнянні з однолітками, виявляють нестійкість настрою, погано контролюють свої емоції, відчувають труднощі в пристосуванні до нових умов. Діти часто сповнені передчуттям невдач, легко виводяться з душевної рівноваги, часто мають знижений настрій, не вміють контролювати свою поведінку щодо соціальних нормативів, погано організовані.

Стосовно стилю «підвищена моральна відповідальність» ми встановили, що діти відрізняються також слабкістю «Я», залежністю від групи, суворістю, жорстокістю, афектотімією, фрустрованістю. Батьки при цьому вірять у наявність у дитини особливих здібностей і талантів, розраховують на досягнення нею у майбутньому житті видатних успіхів. Підліток весь час відчуває, що рідні від нього чекають дуже багато. Такий тип виховання сприяє виникненню почуття тривожності, розвитку різних страхів і побоювань. І як наслідок, діти в таких сім'ях гостро реагують на невдачі, відчувають труднощі в пристосуванні до нових умов. має виражену схильність до самоствердження, протиставлення себе як дітям, так і дорослим, і відрізняється прагненням до лідерства і домінування.

Якщо підліток виховується у збідненому емоційному оточенні, нестачі турботи й контролю, відсутності інтересу батьків до захоплень і переживань дитини у неї формується нерішучість, стурбованість, відчуженість, схильність до почуття провини, конформність, схильна до впливів зовнішнього середовища[41].

Якщо підліток виховується в стилі «жорстокого ставлення», емоційного відторгнення, частих фізичних чи моральних покарань, відсутності задоволення потреб дитини у неї формується конформність, імпульсивність, стурбованість, нерішучість, нездатність контролювати свою поведінку щодо соціальних нормативів і адекватно себе оцінювати. Діти в таких сім'ях хворобливо реагують на невдачі, оцінюють себе як менш здатних в порівнянні з однолітками, виявляють нестійкість настрою,

погано контролюють свої емоції, відчувають труднощі в пристосуванні до нових умов.

Підліток, що виховується в стилі «гіпопротекція», сповнена передчуттям невдач, легко виводиться з душевної рівноваги, часто має понижений настрій, що може стати є основою виникнення невротичності. Вона відчуває, що старші відносяться до неї досить байдуже, тяготяться необхідністю доглядати й піклуватися про неї.

Серед характерологічних особливостей дівчаток, які виховуються батьками з деструктивним стилем, виявляється специфічний симптомокомплекс особистісних рис. Вони виявляють схильність до ризику, безпечність, хоробрість, сміливість, безрозсудність у виборі партнерів по спілкуванню, емоційну значимість соціальних контактів, експансивність, прагнення до лідерства в групі, імпульсивність. Одночасно вони соціально несміливо, боязкі, соромливі в спілкуванні з дорослими, чутливі до загрози з їхнього боку, чого не спостерігається у дівчаток, що виховуються батьками з конструктивним стилем[42].

Для хлопчиків, що виховуються батьками з деструктивним стилем, характерна надлишкова фемінність деяких особистісних рис. За показниками, що відображають розвиток у хлопчиків, виявляються ознаки ретардації стосовно інтелектуальної і вольової зрілості, що є ще одним підтвердженням впливу стилю виховання на формування особистості.

Була розроблена система форм, методів роботи психолога з оптимізації взаємин батьків із дітьми підліткового віку. Ми дійшли висновку, що об'єктами уваги психологічної служби повинні, насамперед, стати сім'ї з несприятливими для виховання дітей умовами і при наданні психологічної допомоги сім'ї за мету повинно ставитися забезпечення сприятливих умов психологічного розвитку дітей підліткового віку.

Змістом роботи шкільних психологів з батьками є індивідуальні консультації, батьківські збори, тренінги.

Завдання психолога — навчити батьків самостійно конструювати власну поведінку при взаємодії з дитиною. Батьки повинні відчувати, що єдино вірного способу вирішення тієї або іншої проблеми не існує.

Основний метод формування групи як цілого — інтеракційний, коли акцент ставиться на дію механізму зворотного зв'язку при загальній емоційній підтримці, моделювання конфліктних ситуацій і вибір способів їх вирішення.

З метою визначення основних труднощів, які гальмують процес соціалізації дітей підліткового віку, нами було проведено педагогічну діагностику учнів 5-9 класів. Необхідність такої діагностики зумовлювалася тим, що для вибору засобів подолання наявних труднощів треба знати, в чому саме вони полягають, які є найбільш властивими саме для підлітків. Адже тільки знаючи "слабкі сторони" особистісного становлення, в тому числі й соціального, можна виробити стратегію і тактику їх подолання.

При розробці методики експерименту, виходили з того, що на відміну від психологічної діагностики, яка спрямовується переважно на розробку і впровадження методів виявлення і вимірювання індивідуально-психологічних особливостей індивіда шляхом діагностування його інтелектуального та особистісного розвитку, педагогічна діагностика спрямована на вивчення внутрішнього світу дитини, взаємин у колективах, тенденцій розвитку кожної особистості. Найхарактернішою ознакою педагогічної діагностики є те, що вона слугує теоретичним підґрунтям наступної педагогічної діяльності, дає змогу визначити зміст, форми і методи її реалізації[43].

У роботі також враховували положення Л.Фрідмана про те, що для ефективності педагогічної діагностики недостатньо одних спостережень за підлітками, а короткочасне спілкування з ними створює "лише ілюзію про знання та розуміння особистісних особливостей окремих учнів". Така ілюзія "може призвести до помилок і, в кінцевому рахунку, до великих втрат". Для запобігання цьому, необхідно доповнювати щоденні

спостереження об'єктивними методами вивчення процесу їхнього розвитку фізичного, морального, культурного, психологічного і соціального.

3.2. Організація та методи дослідження впливу страхів на соціалізацію підлітків.

Одним з головних напрямків роботи практичного психолога який дозволяє отримати повну і надійну необхідну інформацію є психодіагностика. Психологи використовують різні методи соціально-психологічної діагностики: опитування, спостереження, експеримент, метод соціометрії, методи поперечних і поздовжніх зрізів, кількісно-якісний аналіз документів, тестування.

У ході дослідження застосовано комплексний підхід, який полягав у поєднанні теоретичного аналізу наукових джерел із емпіричним дослідженням.

При проведенні психологічного дослідження дотримувалися наступних принципів: науковість, надійність, валідність та доповнюваність методик, об'єктивність, конфіденційність.

Вибір методів дослідження зумовлений особливостями об'єкта та предмета дослідження та поставленими цілями. При виборі методик були враховані можливості і обмеження кожної методики по точності і надійності фіксації вираженості досліджуваних якостей.

Серед груп методів психологічної діагностики були обрані суб'єктивно-оцінні, засновані на аналізі відповідей випробовуваних на питання і судження опитувальників, аналізі виборів альтернативних суджень, виборів градацій шкал[44].

Емпіричне дослідження проводилося на базі загальноосвітньої школи І-ІІІ ступенів. Вибірку склали 51 учень 9-10-х класів (хлопці та дівчата) віком від 14-15 років, з них 28 хлопців і 23 дівчини.

Метою нашого дослідження було встановлення впливу соціальних страхів на соціалізацію підлітків та визначенні змісту психологічних засобів впливу на їх подолання.

Предметом дослідження виступили психологічні особливості впливу соціальних страхів на соціалізацію підлітків.

В основу загальної гіпотези дослідження було покладено припущення, що наявність соціальних страхів негативно впливає на рівень соціалізації підлітків.

У відповідності до поставленої мети були сформульовані наступні завдання: емпірично дослідити особливості соціалізації та специфіку страхів в підлітковому віці, встановити вплив страхів на соціалізацію підлітків, розробити практичні рекомендації з подолання соціальних страхів у підлітків, здійснити компаративний аналіз отриманих результатів та сформулювати висновки, визначити зміст психологічних умов з розвитку соціалізації та подолання соціальних страхів у підлітковому віці.

Емпіричне дослідження включало кілька етапів. Достовірність та надійність отриманих результатів визначалась репрезентативністю вибірки; створенням адекватних умов обстеження; віковою репрезентативністю досліджуваних.

Для перевірки гіпотези й розв'язання поставлених завдань у роботі використали наступні емпіричні методи дослідження: «Шкали соціальної компетентності» А. Прихожан – для визначення рівня соціальної компетентності підлітків; методика діагностики соціально-психологічної адаптації К. Роджерса и Р. Даймонда; шкала Лібовіца; тест шкільної тривожності Філіпса.

Етапи дослідження:

1. Планування дослідження. Визначення цілей і завдань. Вибір методів і методик.
2. Збір даних, проведення діагностики.
3. Обробка емпіричного матеріалу дослідження.
4. Оцінювання результатів перевірки гіпотез, інтерпретація результатів.
5. Формулювання загальних висновків[45].

Шкала соціальної компетентності (А. М. Прихожан). Шкала призначена для підлітків 11-16 років, дозволяє виявити як загальний рівень

соціальної компетентності підлітків у відповідності з віком, так і компетентність в окремих областях.

Методика проводиться індивідуально, усно, у вигляді бесіди. Письмове заповнення шкали неприпустимо. Бесіда може проводитися з самим підлітком, а також з людьми, добре його знають (батьками, родичами, педагогами, психологом і т. п.). Психолог зачитує послідовно кожен пункт і оцінює відповідь, заносючи його у відповідну графу бланка. У тому випадку, якщо бесіда проводиться з самим підлітком, пункти читаються другій особі.

Для оцінки використовується трибальна шкала:

1 б. – підліток повністю володіє зазначеним навичкою, умінням, йому властива зазначена форма поведінки;

2 б. – володіє ними почасти, проявляє час від часу, непостійно;

3 б. – не володіє.

Методика діагностики соціально-психологічної адаптації (К. Роджерс, Р. Даймонд). Мета: виявлення особливостей адаптаційного періоду особистості через інтегральні показники «адаптація», «самоприйняття», «прийняття інших», «емоційна комфортність», «інтернальність», «прагнення до домінування».

Спеціальний інтерес представляє аналіз того, наскільки адекватно особистість переживає і усвідомлює в критичні моменти життя особливості своєї особистості і своїх станів, бо від точності такого відображення багато в чому залежить успішність його подолання з новими вимогами, адаптації до них (під адаптацією розуміємо процес перетворення об'єктивних суспільних форм і умов життєдіяльності особистості в продуктивні індивідуальні якісно своєрідні способи її організації). Однією з умов успішності профілактики та корекції дезадаптації є чітке знання характеру суб'єктивних спотворень у випадках, коли знання особистості про себе відрізняються грубою неадекватністю[46].

В якості валідного методичного інструменту може служити шкала соціально-психологічної адаптованості (СПА), в оригіналі розроблена

відомим американським психологом К. Роджерсом і Р. Даймонд (1954) і адаптована Т.В. Снегір'євою.

Як вимірвальний інструмент шкала СПА виявила високу диференціальну здатність в діагностиці особливостей уявлення про себе, його перебудови в віковій критичній періоді розвитку і в критичних ситуаціях, що спонукають особистість до переоцінки себе і своїх можливостей.

Модель відносин людини з соціальним оточенням і з самим собою, що закладена в основу цього інструменту, виходить з концепції особистості як суб'єкта власного розвитку, здатного відповідати за свою поведінку. Шкала складається з 100 суджень, з них 37 відповідають критеріям соціально-психологічної адаптованості особистості (в якомусь сенсі вони збігаються і з критеріями особистісної зрілості, в їх числі – почуття власної гідності та вміння поважати інших, відкритість реальній практиці діяльності і відносин, розуміння своїх проблем до прагнення опанувати, впоратися з ними та ін.), наступні 37 – критеріям дезадаптованості (неприйняття себе та інших, наявність захисних «бар'єрів» в осмисленні свого життєвого досвіду, демонстративне «вирішення» проблем, тобто вирішення їх на суб'єктивному психологічному рівні, у власному поданні, а не в дійсності, негнучкість психічних процесів); 26 висловлювань нейтральні. У число останніх включена також контрольна шкала (шкала брехні).

Шкала пред'являється обстежуваним у вигляді невеликого зошита з висловлюваннями, під кожним з яких надрукована 7-ступенева шкала (для одноразового використання).

Щоб розширити можливості якісного аналізу отриманих за допомогою шкали СПА даних, кожному висловлюванню надається «вага», що співпадає з номером сходинки (від I до 7), на яку вони потрапляють при сортуванні їх випробуваними.

З тією ж метою всі висловлювання можуть бути згруповані по 6 факторів, що відповідають критеріям адаптованості і дезадаптованості.

Перераховуючи ці фактори, в дужках вказують номери складових їх суджень:

1) прийняття – неприйняття себе (відповідно судження) № 33, 35, 55, 67, 72, 74, 75, 80, 88, 94, 96 і 7, 59, 62, 65, 90, 95, 99, тобто 11 і 9 висловлювань;

2) прийняття інших – конфлікт з іншими № 9, 14, 22, 26, 53, 97 і 2, 10, 21, 28, 40, 60, 76, в цілому – 6 і 7 висловлювань;

3) емоційний комфорт (оптимізм, врівноваженість) – емоційний дискомфорт (тривожність, занепокоєння або, навпаки, апатія) № 23, 29, 41, 44, 47, 78 і 6, 42, 43, 49, 50, 56, 83, 85, тобто 6 і 8 суджень;

4) очікування внутрішнього контролю (орієнтація на те, що досягнення життєвих цілей залежить від себе самого, акцентуються особиста відповідальність і компетентність) – очікування зовнішнього контролю (розрахунок на поштовх і підтримку ззовні, пасивність у вирішенні життєвих завдань) № 4, 5, 11, 12, 19, 27, 37, 51, 63, 68, 79, 91, 98 і 13, 25, 36, 52, 57, 70, 71, 73, 77, разом 13 і 9 висловлювань;

5) домінування – відомість (залежність від інших) № 58, 61, 66 і 16, 32, 38, 69, 84, 87 – 3 і 6 судженні;

6) «відхід» від проблем № 17, 18, 54, 64, 86 – 5 висловлювань.

Досліджуваним дається інструкція: «У опитувальнику містяться висловлювання про людину, про його спосіб життя: переживання, думки, звички, стилі поведінки. Їх завжди можна співвіднести з нашим власним способом життя». Прочитавши, або прослухавши чергове висловлювання опитування, приміряйте його до своїх звичок, свого способу життя і оцініть: якою мірою цей вислів може бути віднесено до Вас. Для того, щоб позначити вашу відповідь в бланку, виберіть відповідний, на вашу думку, один з семи варіантів оцінок, пронумерованих цифрами від «0» до «6»:

– «0» – це до мене абсолютно не відноситься;

– «1» – мені це не властиво в більшості випадків;

– «2» – сумніваюся, що це можна віднести до мене;

– «3» – не наважуюся віднести це до себе;

- «4» – це схоже на мене, але немає впевненості;
- «5» – це на мене схоже;
- «6» – це точно про мене.

Обраний вами варіант відповіді відзначте в бланку для відповідей у клітинці, відповідної порядковому номеру висловлювання.

Тест шкільної тривожності Філіпса призначений для дослідження шкільної тривожності. Цей тест призначений для вивчення рівня і характеру тривожності, пов'язаної зі шкільним життям підлітка. Також ми можемо сказати, що перевагою при виборі саме цієї методики став той факт, що вона дає нам можливість більш глибоко і суттєво діагностувати не лише загальну тривожність дитини в стінах школи, а й такі фактори: переживання соціального стресу; фрустрація потреби у досягненні успіху; страх самовиразу; страх ситуації перевірки знань; страх не відповідати очікуванням оточуючих; низький фізіологічний опір стресу; проблеми і страхи у відносинах із учителями.

Тест складається з 58 питань, які ми пропонували нашим підліткам в письмовому вигляді на друкованих аркушах. На кожне питання потрібно було однозначно відповісти так «+» чи ні «-».

Методика «Шкала для оцінки соціальної тривоги» (Liebowitz Social Anxiety Scale - LSAS) (Лібовіц М.Р.). Він заснував клініку тривожних розладів, яка стала єдиною в своєму роді (справа була в Нью-Йорку, 1985 рік). Саме він зайнявся дослідженням ніким не відомої в той час «соціофобії» і завдяки йому світ дізнався про цю проблему.

Методика призначена для діагностики соціальної тривоги (соціальної фобії). Соціофобія (від лат. – «загальний, спільний» і грец. – «страх») - наполеглива ірраціональна боязнь виконання будь-яких громадських дій (наприклад, публічних виступів), або дій, які супроводжуються увагою з боку сторонніх осіб (боязнь перебувати на вулиці, коли на тебе дивляться, неможливість займатися чим-небудь при спостереженні з боку і т. п.), або навіть просто зустрічатися і розмовляти з незнайомими людьми.

Важливими ознаками соціальної фобії є: страх оцінки (критики, осуду) іншими людьми в соціальних ситуаціях; виражений і постійний страх ситуацій на людях, у яких може виникнути почуття збентеження або приниження; уникнення ситуацій, що вселяють страх. У осіб з соціальною фобією є неадекватний страх, що, їх оцінять негативно в цілому ряді соціальних ситуацій. Найбільш частими провокуючими страх ситуаціями бувають ті, в яких людині, яка страждає соціофобією, доводиться: знайомитися (бути представленим іншим людям); спілкуватися з начальством; говорити по телефону; приймати відвідувачів; щось робити в присутності (під наглядом) інших; відчувати, що над ними насміхаються; їсти вдома з гостями; їсти вдома з членами сім'ї; що-небудь писати в присутності інших; публічно виступати.

У ситуації, що вселяє почуття страху, у них нерідко виникають соматичні симптоми тривоги, такі, як серцебиття, тремтіння, пітливість, напруга м'язів, почуття «смоктання» під ложечкою, сухість у роті, відчуття жару, холоду і головний біль.

Досліджуваним дається інструкція: «Нижче ви знайдете опис 24-х ситуацій. Відповіді потрібно давати, ґрунтуючись на події минулого тижня по сьогоднішній день включно. Ви визначаєте, наскільки ви тривожні були в описаній ситуації, або були б (в разі якщо б вона сталася). Визначаєте ви це за допомогою 4-х бальної системи. Шкала для оцінки: 0 = тривоги немає; 1 = легка тривога; 2 = помірна тривога; 3 = інтенсивна тривога.

3.3. Основні напрямки та форми діяльності психолога з підлітками з питань проблематики порушень соціалізації.

Потужні зрушення відбуваються у всіх областях життєдіяльності підлітка, не випадково цей вік називають «перехідним» від дитинства до зрілості, проте шлях до зрілості для підлітка тільки починається, він багатий багатьма драматичними переживаннями, труднощами і кризами. У цей час складаються, оформляються стійкі форми поведінки, риси характеру та способи емоційного реагування, які в подальшому багато в чому визначають життя дорослої людини, його фізичне і психологічне здоров'я, громадську та особисту зрілість.

Як зазначає Л. Ф. Анн, основними завданнями розвитку підлітка є:

- формування нового рівня мислення, логічної пам'яті, стійкої уваги;
- формування широкого спектру здібностей та інтересів, визначення кола стійких інтересів;
- формування інтересу до іншої людини як до особистості;
- розвиток інтересу до себе, прагнення розібратися в своїх здібностях, вчинках, формування первинних навичок самоаналізу;
- розвиток і зміцнення почуття дорослості, формування адекватних форм затвердження самостійності, особистісної автономії;
- розвиток почуття власної гідності, внутрішніх критеріїв самооцінки;
- розвиток форм і навичок особистісного спілкування в групі однолітків, способів взаєморозуміння;
- розвиток моральних якостей, форм співчуття і співпереживання іншим людям;
- формування уявлень про зміни, що відбуваються, пов'язаних з ростом і статевим дозріванням[47].

У зв'язку з вищесказаним виділяють основні напрямки роботи з підлітками:

1. Формування інтересу до себе. Розвиток самооцінки.

2. Розвиток почуття дорослості.
3. Розвиток навчальної мотивації.
4. Розвиток інтересів.
5. Розвиток спілкування.
6. Розвиток волі, уяви.

Проблема соціалізації підлітків є актуальною на сьогоднішній день.

Головне завдання створити для підлітка «соціальну ситуацію розвитку», середовище спілкування, поле діяльності, адаптувати підлітків до сучасних умов життя, виховати патріота, сформувати почуття колективізму і вміння жити і працювати в колективі, виховати ініціативу, самостійність, професійну орієнтацію, розвинути творчі здібності, організувати цікаве і плідне дозвілля. Адже підлітковий період характеризується проявом талантів, пошуку самого себе, свого внутрішнього «Я» і формуванням у кожного власних уявлень про навколишній світ, свободою вибору форми освіти, самостійністю. Головний напрямок в роботі з підлітками - дати можливість проявити себе в справі, сприяти реалізації їх можливостей.

Для виховання підлітка в будь-якому випадку необхідний дуже дружний колектив, в якому особисті успіхи кожного невіддільні від загальних інтересів, визнання і особиста свобода - від заслуг і справ в ім'я колективу, право керівництва - від уміння підкорятися. Колектив повинен стати для дитини ареною не тільки ділового прояву, але і задоволення інтересів, бажань, дружби, любові.[48]

В. С. Мухіна підкреслює, що основу формування нових психологічних і особистісних якостей становить спілкування під час різних видів діяльності-навчальної, виробничої, творчих занять та інше. Як зазначає І. С. Кон, для підліткового віку характерною є спрямованість пошуку на власну особистість, самопізнання та самоаналіз. Підліток намагається висловитися, нехай навіть самому собі (щоденники). У зв'язку з цим однією з форм роботи з підлітками є різні заняття (класні години, уроки психології, круглі столи, олімпіади, вікторини і т.д.), спрямовані на

розвиток самосвідомості, як внутрішнє освоєного досвіду соціальних відносин, що дозволяє глибше зрозуміти інших і себе.

Дозвільна діяльність - унікальний засіб соціалізації підлітка. Дозвілля (розвага) - добровільна діяльність, яка спирається на особисті інтереси, домагання дітей, їх задоволення. В дозвільній діяльності формується ставлення до самого себе, до інших, до соціуму. Такими формами дозвільного спілкування можуть бути «вогники», чаювання, дні народження, вечори відпочинку, сюрпризів, зустрічі друзів, вечори сміху, програма «від щирого серця», вечори розваг; дискотеки, кафе, «посиденьки»; серія зустрічей з цікавими людьми, програми «старші-молодшим» та ін.

Серед психолого-педагогічних форм і методів роботи з підлітками виділяють ряд найбільш ефективних. Так до них відносяться:

Ділова гра - метод імітації ситуацій, що моделюють професійну або іншу діяльність шляхом гри, в якій беруть участь різні суб'єкти, наділені різною інформацією, рольовими функціями і діють за заданими правилами.

Психологічне консультування - спеціальна діяльність з надання допомоги в проблемних ситуаціях. Суть консультування полягає в спеціальній організації процесу спілкування, що допомагає людині актуалізувати його резервні і ресурсні можливості, що забезпечують успішний пошук можливостей виходу з проблемної ситуації. Методичні підходи до консультування різні, але в будь-якому випадку консультант працює не з фактами об'єктивної життя, а з фактами переживань.

Метод бесіди - один з методів педагогіки і психології, який передбачає отримання інформації про досліджуваного на основі вербальної комунікації як від досліджуваної особистості, членів досліджуваного колективу, групи, так і від оточуючих їх людей. В останньому випадку бесіда виступає як елемент методу узагальнення незалежних характеристик[49].

Метод групової тематичної дискусії. Часто дискусія приймає гострий характер (коли проблема стосується особистих переживань учасників) і

сторони не досягають однаковості. Але така дискусія може спонукати людину замислитися, змінити або переглянути свої установки. У підлітків ці дискусії проходять більш емоційно, ніж серед дорослих.

Метод рольової гри. У рольових іграх учасникам надається можливість: показати існуючі стереотипи реагування в тих чи інших ситуаціях, розробити і використовувати нові стратегії поведінки, відпрацювати, пережити, свої внутрішні побоювання і проблеми.

Рольові ігри - це невеликі сценки спланованого або довільного характеру, що відображають моделі життєвих ситуацій. Рольова гра - це хороша напрацювання варіантів поведінки в тих ситуаціях, в яких можуть виявитися учасники семінару. Гра дозволить набути навичок прийняття відповідальних і безпечних рішень в житті. У рольовій грі учасник виконує роль якогось персонажа, а не свою власну. Це допомагає людині вільно експериментувати і не боятися, що його поведінка буде дурним.

Безсумнівно, дані методи роботи з підлітками можуть реалізовуватися як самостійні. Але останнім часом все більшої актуальності набуває така форма роботи з підлітками як соціально-психологічний тренінг, який може в собі поєднувати вище перераховані форми і методи роботи. І в цьому випадку перераховані методи стають техніками при проведенні тренінгу[50].

Е. Фромм виділяв три психологічні категорії, що позначаються як ресурси людини в подоланні важких життєвих ситуацій:

- Надія – те, що забезпечує готовність до зустрічі з майбутнім, саморозвиток і бачення його перспектив, що сприяє життю та зростанню;
- Раціональна віра – усвідомлення існування безлічі можливостей і необхідності вчасно ці можливості виявити і використовувати;
- Душевна сила (мужність) – здатність чинити опір спробам піддати небезпеці надію і віру і зруйнувати їх, перетворивши на голий оптимізм чи ірраціональну віру, «здатність сказати «ні» тоді, коли весь світ хоче почути «так».

У психологічній науці існує досить багато визначень та класифікацій ресурсів (Ю. А. Александровский, В. О. Ананьев, В. О. Бодров, Н. Є. Водопьянова, Д. О. Леонтьев, С. Мадді, А. Г. Маклаков, С. Хобфолл). Більшість авторів розрізняють два класи ресурсів: особистісні (психологічні) та середовищні (соціальні). Особистісні ресурси являють собою навички та здібності людини, середовищні ресурси відображають доступність допомоги в соціальному середовищі і матеріальне забезпечення життєдіяльності людей, які пережили стрес або перебувають у стресогенних умовах.

Профілактику порушення соціалізації у підлітків, підвищення психологічної культури всіх учасників навчально-виховного процесу психолог реалізовує через проведення бесід з батьками та педагогами з метою підвищення їх психологічної компетентності, формування у педагогів, батьків підлітків загальної психологічної культури (лекції, семінари, бесіди, тренінги і т. п.); попередження психологічного перевантаження і невротичних зривів, пов'язаних з несприятливими умовами життя, навчання та виховання дітей (участь в складанні розкладу уроків, режиму роботи загальноосвітнього закладу та ін.); створення сприятливого психологічного клімату в освітньому закладі через оптимізацію форм спілкування. Дана діяльність має здійснюватись протягом усього року.

Надання допомоги батькам підлітків, які зазнають труднощів в поведінці, навчанні, самопочутті здійснюються не тільки в формі групових та індивідуальних занять, а й у формі тренінгів. Тренінги дозволяють засвоювати інформацію легше, швидше, так як навчання проходить інтерактивно. Тривалість тренінгів залежить від цілей, організаційних і матеріальних можливостей (не менше трьох днів по 2-3 години). Оптимальною кількістю учасників в групі вважається 14-18 чоловік. 20 осіб - максимальне число учасників, при якому можливе створення атмосфери довіри. Найважливіша умова продуктивності - систематичність і наступність[51].

Психологічна корекція порушення соціалізації передбачає психологічне втручання в особистісний простір для стимулювання позитивних змін, послаблення або усунення тих форм поведінки особистості, що перешкоджають її соціальній адаптації.

Зрозуміло, що надання психологічної допомоги у цьому випадку буде *ефективним* за умови бажання таких змін з боку підлітка. Тому *основними завданнями психологічної інтервенції* при роботі з батьками підлітків, що мають потребу у розвитку соціалізації є такі: *створення сприятливих соціально-психологічних умов* для особистісних змін, *розвиток мотивації* на соціальну адаптацію; *стимулювання* особистісних змін; *корекція поведінки* з урахуванням специфіки її проявів у процесі психологічного консультування або психотерапії.

Так, наприклад, у разі *розвитку соціалізації особистості* підлітка важливими завданнями розвиткової роботи з батьками є створення саногенного середовища або «психотерапевтичних оаз», тобто груп або стосунків, вільних від деструктивних впливів, у яких підкріплюються позитивні способи поведінки, відбувається зниження чутливості стресових впливів, соціальне навчання і підвищення здатності особистості конструктивно вирішувати проблеми в соціальному оточенні і успішно виходити з нього.

Ефективною формою роботи є групові форми роботи, зокрема, психологічні тренінги. Основний зміст тренінгів складає робота з передачі особистості методів контролю і відповідальності за своє власне життя, ідентифікація ситуацій, в яких можливе формування шкідливих копінг-стратегій, свідомої відмови від деструктивних форм поведінки. Відповідно вітчизняними дослідниками розроблені програми-тренінги розвитку соціалізації через формування позитивної Я-концепції та ін[52].

Розвивальна тренінгова програма, спрямована на розвиток соціалізації підлітків та подолання страхів має ґрунтуватися на основі теоретичних положень, які мають гуманістичну спрямованість у формуванні особистості. Зокрема, на ідеях гуманістичної психології

К. Роджерса (формування адекватності самосприймання), А. Маслоу (самоактуалізація особистості), біхевіористичні ідеї про заохочувальні методи у вихованні (А. Лазаруса, А. Бандури), ідеї екзистенціальної психології про віднаходження людиною сенсу життя (В. Франкла).

Орієнтуватися також на основні положення когнітивної терапії А. Бека, метою якої є виправлення і заміна правильними неадекватних думок, власного настрою, своїх відчуттів. Когнітивний метод, або раціональна терапія, є основним методом при виборі технологій для вирішення даної проблеми. Застосування методу когнітивної корекції надає можливість нормалізувати порушені когнітивні процеси, якими визначені психічні стани (фобії, тривога, відчуття самотності, фрустрації).

В основі цих порушень лежать неадекватні думки, переконання та образи, які треба змінити, переосмислити. Когнітивні методи можуть бути застосовані під час виконання домашніх завдань, які передбачають спостереження за рисами власного характеру та емоціями, а також експериментування з новими способами міжособистісної взаємодії з підлітками[53].

Висновки до 3 розділу.

Основними завданнями розвитку підлітка є формування нового рівня мислення, логічної пам'яті, стійкої уваги; формування широкого спектру здібностей та інтересів, визначення кола стійких інтересів; формування інтересу до іншої людини як до особистості; розвиток інтересу до себе, прагнення розібратися в своїх здібностях, вчинках, формування первинних навичок самоаналізу; розвиток і зміцнення почуття дорослості, формування адекватних форм затвердження самостійності, особистісної автономії; розвиток почуття власної гідності, внутрішніх критеріїв самооцінки; розвиток форм і навичок особистісного спілкування в групі однолітків, способів взаєморозуміння; розвиток моральних якостей, форм співчуття і співпереживання іншим людям; формування уявлень про зміни, що відбуваються, пов'язаних з ростом і статевим дозріванням.

Виділяють основні напрямки роботи з підлітками: формування інтересу до себе. Розвиток самооцінки; розвиток почуття дорослості; розвиток навчальної мотивації; розвиток інтересів; розвиток спілкування; розвиток волі, уяви. Серед психолого-педагогічних форм і методів роботи з підлітками виділяють ряд найбільш ефективних: ділова гра, психологічне консультування, бесіда, тренінг, дискусія, рольова гра. Ефективною формою роботи є групові форми роботи, зокрема, психологічні тренінги.

Основний зміст тренінгів складає робота з передачі особистості методів контролю і відповідальності за своє власне життя, ідентифікація ситуацій, в яких можливе формування шкідливих копінг-стратегій, свідомої відмови від деструктивних форм поведінки. Відповідно вітчизняними дослідниками розроблені програми-тренінги розвитку соціалізації через формування позитивної Я-концепції та ін.

Психологічна корекція порушення соціалізації передбачає психологічне втручання в особистісний простір для стимулювання позитивних змін, послаблення або усунення тих форм поведінки особистості, що перешкоджають її соціальній адаптації.

Спеціалісти рекомендують проводити роботу з тривожними дітьми у трьох напрямках: підвищення самооцінки; навчання дитини вмінню володіти собою в конкретних, найбільш вразливих ситуаціях; зняття м'язового напруження. Головне, що потрібно зробити у таких випадках - це усувати основні причини підвищення загальної тривожності дитини.

ВИСНОВКИ

Соціум грає величезну роль формуванні особистості підлітка. У цей період життя, коли підліток проходить через численні фізичні, психологічні та соціальні зміни, навколишнє його суспільне середовище стає важливим фактором у його розвитку.

Особливу роль формуванні особистості підлітка грають його друзі та групи, яких він належить. Вони стають важливим джерелом підтримки, впливу та натхнення. Через взаємодію з ними підліток розвиває свої навички комунікації, емоційну інтелектуальність та соціальні навички, які будуть потрібні дорослому життю.

Крім того, соціальні інститути, такі як сім'я, школа та суспільство загалом, також впливають на особистісний розвиток підлітка. Сім'я нерідко є першим і найбільш значущим соціальним оточенням, де підліток формує свої цінності, дізнається про моральні норми та отримує емоційну підтримку. Школа, у свою чергу, відіграє важливу роль у розвитку інтелектуальних та академічних здібностей підлітка, а також допомагає йому знаходити своє місце у колективі.

Проте соціум може і негативний впливом геть особистісний розвиток підлітка. Він може зіткнутися з негативними стереотипами, тиском групи, громадським тиском чи соціальним винятком. Це може призвести до низької самооцінки, негативного самосприйняття та психологічних проблем.

Всі ці фактори підтверджують, наскільки важливо створити сприятливе соціальне середовище для підлітка, щоб він міг розвиватися і зростати, спираючись на підтримку і позитивний вплив людей, що його оточують. Соціум повинен надати підліткам можливість прийняття власних рішень, їх самовизначення, вираження своїх думок та почуттів, щоб стимулювати їх особистісний розвиток.

Таким чином, роль соціуму у формуванні особистості підлітка є незаперечною. Він надає підлітку можливості для саморозвитку, допомагає

йому визначити себе та прийняти своє місце у світі. Важливо створювати підтримуючу та надихаючу соціальну середу, де підліток може зростати і розвиватися, усвідомлюючи свої потреби та цінності.

Формування особистості підлітка – складний і багатогранний процес, на який впливають найрізноманітніші фактори. Одним з найбільш істотних впливів на особистість підлітка є суспільство. Суспільство може формувати цінності, переконання, поведінку та ідентичність підлітка різними способами. У цьому есе ми розглянемо різні способи впливу суспільства на формування особистості підлітка. Дослідимо роль сім'ї, однолітків, соціальних норм, освітніх установ у формуванні особистості підлітка.

Сім'я є основним агентом соціалізації підлітка. Цінності, переконання та стилі виховання в сім'ї можуть значно вплинути на особистість підлітка. Сімейна динаміка, така як конфлікт між батьками чи розлучення, також може вплинути на самооцінку та ідентичність підлітка. Стилi виховання можуть мати значний вплив на поведінку підлітків. Авторитетне батьківство, яке характеризується теплотою, підтримкою та розумними очікуваннями, було пов'язане з позитивними результатами, такими як підвищення самооцінки та краща академічна успішність. Навпаки, авторитарне виховання, яке характеризується суворими правилами та суворими покараннями, пов'язане з такими негативними наслідками, як зниження самооцінки та вищий рівень агресії. Сімейні цінності та переконання також можуть сформувати особистість підлітка.

Наприклад, якщо сім'я надає високу цінність навчальним досягненням, у підлітка може розвинути сильна трудова етика та бажання досягти успіху в навчанні. Подібним чином, якщо сім'я надає високу цінність громадським роботам, у підлітка може розвинути почуття соціальної відповідальності та бажання віддавати користь своїй громаді.

Однолітки і соціальні норми також можуть істотно впливати на особистість підлітка. Тиск однолітків може вплинути на прийняття рішень і призвести до ризикованої поведінки. Соціальні мережі та популярна

культура також можуть сформувати цінності та переконання підлітка. Відповідність соціальним очікуванням також може вплинути на самовираження підлітка. Наприклад, якщо підліток є членом соціальної групи, яка цінує конформізм, він може відчувати тиск, щоб відповідати нормам групи, навіть якщо це суперечить його власним цінностям чи переконанням. З іншого боку, якщо підліток є членом соціальної групи, яка цінує індивідуальність, він може відчувати тиск, щоб висловити себе унікальними способами.

Значну роль у формуванні особистості підлітка можуть зіграти і навчальні заклади. Шкільна культура може вплинути на цінності та переконання підлітка. Вчителі та наставники також можуть впливати на особистість підлітка, моделюючи позитивну поведінку та надаючи вказівки та підтримку. Позакласна діяльність також може сприяти особистісному та соціальному розвитку підлітка. Наприклад, заняття спортом можуть навчити працювати в команді та наполегливості, тоді як участь у громадських роботах може виховати почуття соціальної відповідальності та співпереживання.

Підсумовуючи, можна сказати, що формування особистості підлітка – це складний процес, на який впливають найрізноманітніші фактори. Суспільство, включаючи сім'ю, однолітків, соціальні норми та навчальні заклади, може істотно вплинути на особистість підлітка.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Алексеєва М. І. Сімейна взаємодія та вплив на формування особистості: тези міжнар. наук.-практ. конф. «Демографічна ситуація в карпатському регіоні: реальність, проблеми, прогнози на ХХІ століття» / М. І. Алексеєва. – Чернівці-Київ, – 1996. – С. 480-482.
2. Арабчук Я. І. Джерела і чинники формування особистості/ Я.І. Арабчук // Гуманітарний вісник ЗДІА. – 2011. – № 44. – С. 43-46.
3. Абувеская, Е. П. Належність до групи як фактор сприйняття особистості: автореф. дис канд. пед. наук / Є. П. Абуевская. - К "1988. - С. 3.
4. Богданова І. М. Соціальна педагогіка: навч. посіб. К.: Знання, 2008. 343 с.
5. Буніна Л. М. Соціальна педагогіка: теорія та практика. К. 2012. 94-100 с.
6. Бех І. Д. Виховання особистості: [підручник] / І.Д. Бех. – К. : Либідь, 2008. – 818 с.
7. Бабенко Ю. А. Вільний час і дозвілля української молоді в умовах нової соціокультурної реальності / Ю. А. Бабенко // Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв. – 2013. – № 2. – С. 74-79.
8. Богдан М. С. Психологічні особливості спілкування залежних від соціальних мереж / М. С. Богдан, О. В. Горецька // Психологія і соціологія: проблеми практичного застосування. – 2014. – С. 25-29.
9. Безпалько О. В. Соціальна педагогіка: схеми, таблиці, коментарі : навч. посіб. [для студ. вищ. навч. закл.] / О. В. Безпалько. – К. : Центр учбової літератури, 2009. – 208 с.

10. Бучма В. В. Міжособистісне спілкування як сфера самореалізації особистості в підлітковому віці. III Міжнародна науково-практична конференція «Гене́за буття особистості». Київ, 2017. С. 63–64.
11. Вікова та педагогічна психологія: [навч. посібник / О. В. Скрипченко, З. В. Огороднійчук та ін.]. – К. : Просвіта, 2001. – 416 с.
12. Вакуленко О.В. Особливості соціального розвитку особистості у підлітковому віці // Український соціум. — 2004. — № 1 (3). — С.95-99.
13. Герлянд Т. Соціальний розвиток молодшого школяра // Педагогічна газета. – 2006. – № 6. – С. 3.
14. Гошовський Я. О. Становлення образу «я» у підлітків школи-інтернату: автореф. дис... на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія» / Я. О. Гошовський. – К., 1995. – 24 с.
15. Данько Ю. А. Соціальні мережі як форма сучасної комунікації: плюси і мінуси / Ю. А. Данько // Сучасне суспільство: політичні науки, соціологічні науки, культурологічні науки. – 2012. – С. 179-184.
16. Дермельова К. О. Єдність навчального і виховного компонентів як засіб соціалізації сучасної дитини / К. О. Дермельова // Засоби навчальної та науково-дослідної роботи. - 2012. - Вип. 38. - С. 21-26
17. Дуткевич Т. В. Загальна психологія: (Конспект лекцій): Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / Кам'янець-Подільський держ. педагогічний ун-т. Кафедра психології. – Кам'янець-Подільський, 2002. – 96 с.
18. Денисенко А. О. Особливості дитячо-батьківських стосунків в сім'ях з підлітками. /Наука і освіта «Психологія особистості»: теорія, досвід, практика. 2007. №8. С. 35–38.
19. Еріксон, Е. Ідентичність: юність і криза / Е. Еріксон. - К.: Флінта 2006.

- 20.Зверєва І. Д. Соціальна педагогіка: мала енциклопедія. К.: Центр учбової літератури, 2008. 322 с.
- 21.Зверєва І.Д., Безпалько О.В., Лактіонова Г.М. Соціальна робота в Україні: навч. посіб. К, 2004. 256 с.
- 22.Костюк Г. С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості / Г. С. Костюк. – К.1989. – 608 с.
- 23.Кравченко Т. В. Соціалізація дітей шкільного віку у взаємодії сім'ї і школи: Монографія. – К.: Фенікс, 2009. – 416 с.
- 24.Кондрус О. В. Соціалізація особистості – необхідна умова виховання громадянина України [Електронний Ресурс] : стаття / О. В. Кондрус // Електронний збірник наукових праць Запорізького обласного інституту післядипломної педагогічної освіти. – 2012. – № 11 (3).
- 25.Камбур А. В. Соціальна адаптація особистості в суспільстві перехідного типу: дис... канд. соц. наук: 22.00.04 / спеціальні та галузеві соціології. Запоріжжя., 2007. 12 с.
- 26.Кісарчук. З. І. Психологічна допомога сім'ї: навч. посіб. К., 1998. 182 с. 20. Кутішенко В.П. Вікова та педагогічна психологія: навч. посіб. К.: ЦНЛ, 2005. 49-65 с.
27. Кондратьєв, М.Ю. Типологічні особливості психосоціального розвитку підлітків / М. Ю. Кондратьєв // Питання психології. - 1997. - № 3.
- 28.Кристал, Г. Інтеграція та самоцілення: Афект, травма і алекситимія / Г. Кристал за сприяння Дж. Кристала. - К: Інститут загальногуманітарних досліджень, 2006.
- 29.Карпов, А. В. Рефлексивність як психічна властивість і методика її діагностики / А. В. Карпов // Психологічний журнал. - 2003. - Т. 24. - № 5. - С. 45-57.
- 30.Корніяка О. М. Психологія комунікативної культури школяра: монографія. Київ : Міленіум, 2006. 336 с
- 31.Лавриченко Н.М. Педагогіка соціалізації: європейські абриси. – К.: Р.С.Лазарус // Емоциональный стресс. – 1999.– 152 с.

- 32.Лаврухіна О. І. Інтернет-залежність як проблема сучасності / О. І. Лаврухіна [Електронний ресурс] // Лаврухіна О. І. Інтернет-залежність як проблема сучасності.
- 33.Лукашевич М. П., Мигович І.І. Теорія і методи соціальної роботи: навч.посіб. Вид. 2-ге, переробл. і допов. К., 2005. 168 с.
- 34.Литовченко, О. Соціальна адаптація дитини [Текст] / О. Литовченко // Шкільний світ. 2006. № 48. С. 7–8.
- 35.Мудрик А. В. Роль соціального оточення у формуванні особистості підлітка / А. В. Мудрик. – К.: Знання, 1979. – 150 с
- 36.Нікітіна В.А. Соціальна педагогіка: Навчальний посібник. – К.: Видавництво “Альма-Матер” – 2002. – 342с.
- 37.Овчарова Р.В. Технології виховання практичного психолога. – К.: Творчий центр “Сфера”. – 2001. – 322с.
- 38.Психологічний словник/ За ред. В. В. Давидова та ін. – К.: Педагогіка, 2006. – 587 с.
- 39.Піаже, Ж. Моральне судження у дитини/ Ж. Піаже. - К.: Академічний проект, 2006.
40. Піаже, Ж. Теорія, експерименти, дискусії/ Ж. Піаже. - К.: Директмедіа Паблішинг, 2008.
41. Пряжнікова, Е. Ю. Профорієнтація/ Є. Ю. Пряжнікова, Н. С. Пряжников. - К.: Академія, 2010 року.
- 42.Радул В. Соціалізація й розвиток особистості // Шлях освіти. – 2006. – № 2. – С. 7–13.
- 43.Скрипченко О. В. Вікова та педагогічна психологія / О. В. Скрипченко, Л. В. Долинська, З. В. Огороднійчук. – К.: Вища школа, 2001. – 416 с.
- 44.Скрипченко О.В. Загальна психологія: [навчальний посібник] /О.В. Скрипченко, Л.В. Долинська, З.В. Огороднійчук та ін. – К.: „А.П.Н.”, 2001. – 512 с.

- 45.Савчин М.В., Василенко М.В. Вікова психологія: навч. посіб. К.: Академ. видав, 2005. 360 с.
- 46.Соціальна педагогіка: мала енциклопедія / За заг. ред. проф. І. Д. Зверєвої. – К. : Центр учбової літератури, 2008. – 336 с.
- 47.Словник з соціальної педагогіки: Науковий посібник для студентів вищих навчальних закладів / За редакцією Л.В. Мардахасєва. – К.: Видавничий центр “Академія”, 2002. – 368с
- 48.Ткачова Л. Ф. Вплив рівня самооцінки на емоційну сферу розвитку особистості підлітка / Л. Ф. Ткачова // Соціальні технології – 2010 – № 45. – С.196-200.
- 49.Трубачева С., Корсакова О. Зміст шкільної освіти як основа забезпечення соціалізації особистості // Шлях освіти. – 2002. – №2. – С. 6-9.
- 50.Терлецька Л. Г. Вікова психологія і психодіагностика: підручник. К.: ВД Слово, 2013. 65 с.
- 51.Флейк-Хобсон, К. Світ який. Розвиток дитини та її відносин з оточуючими / К. Флейк-Хобсон, Б. Є. Робінсон, П. Скін. - М. : Центр загальнолюдських цінностей, 1992.
- 52.Шахрай В. М. Технології соціальної роботи: навч. посіб. Київ: Центр навчальної літератури, 2006. 464 с.
- 53.Яковлева О. В. Діагностика соціалізованості молодших школярів / О. В. Яковлева // Молодий вчений. – 2014. - № 7(1). – С . 173-176.

